॥ भगवद्गीता ॥

Bhagavad-Gītā

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥

| | om śrī paramātmane namaḥ | |

॥ अथ श्रीमद्भगवद्गीता ॥

| | atha śrīmadbhagavadgītā | |

अथ प्रथमोऽध्यायः

atha prathamo'dhyāyaḥ

धृतराष्ट्र उवाच ।

dhṛtarāṣṭra uvāca |

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।

dharmakṣetre kurukṣetre samavetā yuyutsavaḥ |

मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ॥ १-१ ॥

māmakāḥ pāṇḍavāścaiva kimakurvata sañjaya | | 1-1 | |

सञ्जय उवाच ।

sañjaya uvāca ।

दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।

dṛṣṭvā tu pāṇḍavānīkaṁ vyūḍhaṁ duryodhanastadā ।

आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ १-२ ॥

ācāryamupasaṅgamya rājā vacanamabravīt ।। 1-2।।

पश्यैतां पाण्डुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।

paśyaitāṁ pāṇḍuputrāṇāmācārya mahatīṁ camūm ।

व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥ १-३ ॥

vyūḍhāṁ drupadaputreṇa tava śiṣyeṇa dhīmatā ।। 1-3।।

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।

atra śūrā maheṣvāsā bhīmārjunasamā yudhi ।

युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ १-४ ॥

yuyudhāno virāṭaśca drupadaśca mahārathaḥ ।। 1-4।।

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।

dhṛṣṭaketuścekitānaḥ kāśirājaśca vīryavān ।

पुरुजित्कुन्तिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥ १-५ ॥

purujitkuntibhojaśca śaibyaśca narapuṅgavaḥ ।। 1-5।।

युधामन्युश्च विक्रान्त उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।

yudhāmanyuśca vikrānta uttamaujāśca vīryavān |

सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥ १-६ ॥

saubhadro draupadeyāśca sarva eva mahārathāḥ || 1-6||

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।

asmākaṁ tu viśiṣṭā ye tānnibodha dvijottama |

नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥ १-७ ॥

nāyakā mama sainyasya sañjñārthaṁ tānbravīmi te || 1-7||

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिञ्जयः ।

bhavānbhīṣmaśca karṇaśca kṛpaśca samitiñjayaḥ |

अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥ १-८ ॥

aśvatthāmā vikarṇaśca saumadattistathaiva ca || 1-8||

अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।

anye ca bahavaḥ śūrā madarthe tyaktajīvitāḥ |

नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ १-९ ॥

nānāśastrapraharaṇāḥ sarve yuddhaviśāradāḥ || 1-9||

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।

aparyāptaṁ tadasmākaṁ balaṁ bhīṣmābhirakṣitam |

पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥ १-१० ॥

paryāptaṁ tvidameteṣāṁ balaṁ bhīmābhirakṣitam || 1-10||

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।

ayaneṣu ca sarveṣu yathābhāgamavasthitāḥ |

भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥ १-११ ॥

bhīṣmamevābhirakṣantu bhavantaḥ sarva eva hi || 1-11||

तस्य सञ्जनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।

tasya sañjanayanharṣaṁ kuruvṛddhaḥ pitāmahaḥ |

सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १-१२ ॥

siṁhanādaṁ vinadyoccaiḥ śaṅkhaṁ dadhmau pratāpavān || 1-12||

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।

tataḥ śaṅkhāśca bheryaśca paṇavānakagomukhāḥ |

सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १-१३ ॥

sahasaivābhyahanyanta sa śabdastumulo'bhavat || 1-13||

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।

tataḥ śvetairhayairyukte mahati syandane sthitau |

माधवः पाण्डवश्चैव दिव्यौ शङ्खौ प्रदध्मतुः ॥ १-१४ ॥

mādhavaḥ pāṇḍavaścaiva divyau śaṅkhau pradadhmatuḥ || 1-14||

पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनञ्जयः ।

pāñcajanyaṁ hṛṣīkeśo devadattaṁ dhanañjayaḥ |

पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृकोदरः ॥ १-१५ ॥

pauṇḍraṁ dadhmau mahāśaṅkhaṁ bhīmakarmā vṛkodaraḥ || 1-15||

अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

anantavijayaṁ rājā kuntīputro yudhiṣṭhiraḥ |

नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १-१६ ॥

nakulaḥ sahadevaśca sughoṣamaṇipuṣpakau || 1-16||

काश्यश्च परमेष्वासः शिखण्डी च महारथः ।

kāśyaśca parameṣvāsaḥ śikhaṇḍī ca mahārathaḥ |

धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ १-१७ ॥

dhṛṣṭadyumno virāṭaśca sātyakiścāparājitaḥ || 1-17||

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।

drupado draupadeyāśca sarvaśaḥ pṛthivīpate |

सौभद्रश्च महाबाहुः शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ॥ १-१८ ॥

saubhadraśca mahābāhuḥ śaṅkhāndadhmuḥ pṛthakpṛthak || 1-18||

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।

sa ghoṣo dhārtarāṣṭrāṇāṁ hṛdayāni vyadārayat |

नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलोऽभ्यनुनादयन् ॥ १-१९ ॥ or लो व्यनु

nabhaśca pṛthivīṁ caiva tumulo'bhyanunādayan || 1-19|| or **lo vyanu**

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः ।

atha vyavasthitāndṛṣṭvā dhārtarāṣṭrān kapidhvajaḥ |

प्रवृत्ते शस्त्रसम्पाते धनुरुद्यम्य पाण्डवः ॥ १-२० ॥

pravṛtte śastrasampāte dhanurudyamya pāṇḍavaḥ || 1-20||

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।

hṛṣīkeśaṁ tadā vākyamidamāha mahīpate ।

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥ १-२१ ॥

senayorubhayormadhye rathaṁ sthāpaya me'cyuta ।। 1-21।।

यावदेतान्निरिक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ।

yāvadetānnirikṣe'haṁ yoddhukāmānavasthitān ।

कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन् रणसमुद्यमे ॥ १-२२ ॥

kairmayā saha yoddhavyamasmin raṇasamudyame ।। 1-22।।

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ।

yotsyamānānavekṣe'haṁ ya ete'tra samāgatāḥ ।

धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥ १-२३ ॥

dhārtarāṣṭrasya durbuddheryuddhe priyacikīrṣavaḥ ।। 1-23।।

सञ्जय उवाच ।

sañjaya uvāca ।

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।

evamukto hṛṣīkeśo guḍākeśena bhārata ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ १-२४ ॥

senayorubhayormadhye sthāpayitvā rathottamam ।। 1-24।।

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।

bhīṣmadroṇapramukhataḥ sarveṣāṁ ca mahīkṣitām ।

उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥ १-२५ ॥

uvāca pārtha paśyaitānsamavetānkurūniti ।। 1-25।।

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितृनथ पितामहान् ।

tatrāpaśyatsthitānpārthaḥ pitṝnatha pitāmahān ।

आचार्यान्मातुलान्भ्रातृन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ १-२६ ॥

ācāryānmātulānbhrātṝnputrānpautrānsakhīṁstathā ।। 1-26।।

श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।

śvaśurānsuhṛdaścaiva senayorubhayorapi ।

तान्समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान्बन्धूनवस्थितान् ॥ १-२७ ॥

tānsamīkṣya sa kaunteyaḥ sarvānbandhūnavasthitān ।। 1-27।।

कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।

kṛpayā parayāviṣṭo viṣīdannidamabravīt ।

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥ १-२८ ॥

dṛṣṭvemaṁ svajanaṁ kṛṣṇa yuyutsuṁ samupasthitam ।। 1-28।।

सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।

sīdanti mama gātrāṇi mukhaṁ ca pariśuṣyati ।

वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥ १-२९ ॥

vepathuśca śarīre me romaharṣaśca jāyate ।। 1-29।।

गाण्डीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ।

gāṇḍīvaṁ sraṁsate hastāttvakcaiva paridahyate ।

न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥ १-३० ॥

na ca śaknomyavasthātuṁ bhramatīva ca me manaḥ ।। 1-30।।

निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ।

nimittāni ca paśyāmi viparītāni keśava ।

न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥ १-३१ ॥

na ca śreyo'nupaśyāmi hatvā svajanamāhave ।। 1-31।।

न काङ्क्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ।

na kāṅkṣe vijayaṁ kṛṣṇa na ca rājyaṁ sukhāni ca ।

किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा ॥ १-३२ ॥

kiṁ no rājyena govinda kiṁ bhogairjīvitena vā ।। 1-32।।

येषामर्थे काङ्क्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।

yeṣāmarthe kāṅkṣitaṁ no rājyaṁ bhogāḥ sukhāni ca ।

त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥ १-३३ ॥

ta ime'vasthitā yuddhe prāṇāṁstyaktvā dhanāni ca ।। 1-33।।

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।

ācāryāḥ pitaraḥ putrāstathaiva ca pitāmahāḥ ।

मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः सम्बन्धिनस्तथा ॥ १-३४ ॥

mātulāḥ śvaśurāḥ pautrāḥ śyālāḥ sambandhinastathā ।। 1-34।।

एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।

etānna hantumicchāmi ghnato'pi madhusūdana ।

अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥ १-३५ ॥

api trailokyarājyasya hetoḥ kiṁ nu mahīkṛte ।। 1-35।।

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।

nihatya dhārtarāṣṭrānnaḥ kā prītiḥ syājjanārdana ।

पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ १-३६ ॥

pāpamevāśrayedasmānhatvaitānātatāyinaḥ ।। 1-36।।

तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान्स्वबान्धवान् ।

tasmānnārhā vayaṁ hantuṁ dhārtarāṣṭrānsvabāndhavān ।

स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ १-३७ ॥

svajanaṁ hi kathaṁ hatvā sukhinaḥ syāma mādhava ।। 1-37।।

यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ।

yadyapyete na paśyanti lobhopahatacetasaḥ ।

कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ १-३८ ॥

kulakṣayakṛtaṁ doṣaṁ mitradrohe ca pātakam ।। 1-38।।

कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।

kathaṁ na jñeyamasmābhiḥ pāpādasmānnivartitum |

कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ १-३९ ॥

kulakṣayakṛtaṁ doṣaṁ prapaśyadbhirjanārdana || 1-39||

कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ।

kulakṣaye praṇaśyanti kuladharmāḥ sanātanāḥ |

धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ १-४० ॥

dharme naṣṭe kulaṁ kṛtsnamadharmo'bhibhavatyuta || 1-40||

अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।

adharmābhibhavātkṛṣṇa praduṣyanti kulastriyaḥ |

स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसङ्करः ॥ १-४१ ॥

strīṣu duṣṭāsu vārṣṇeya jāyate varṇasaṅkaraḥ || 1-41||

सङ्करो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।

saṅkaro narakāyaiva kulaghnānāṁ kulasya ca |

पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ १-४२ ॥

patanti pitaro hyeṣāṁ luptapiṇḍodakakriyāḥ || 1-42||

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसङ्करकारकैः ।

doṣairetaiḥ kulaghnānāṁ varṇasaṅkarakārakaiḥ |

उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥ १-४३ ॥

utsādyante jātidharmāḥ kuladharmāśca śāśvatāḥ || 1-43||

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।

utsannakuladharmāṇāṁ manuṣyāṇāṁ janārdana ।

नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ १-४४ ॥ or नरकेऽनियतं

narake niyataṁ vāso bhavatītyanuśuśruma ।। 1-44 ।। or **narake'niyataṁ**

अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।

aho bata mahatpāpaṁ kartuṁ vyavasitā vayam ।

यद्राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥ १-४५ ॥

yadrājyasukhalobhena hantuṁ svajanamudyatāḥ ।। 1-45 ।।

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।

yadi māmapratīkāramaśastraṁ śastrapāṇayaḥ ।

धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ १-४६ ॥

dhārtarāṣṭrā raṇe hanyustanme kṣemataraṁ bhavet ।। 1-46 ।।

सञ्जय उवाच ।

sañjaya uvāca ।

एवमुक्त्वार्जुनः सङ्ख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।

evamuktvārjunaḥ saṅkhye rathopastha upāviśat ।

विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥ १-४७ ॥

visṛjya saśaraṁ cāpaṁ śokasaṁvignamānasaḥ ।। 1-47 ।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

अर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

arjunaviṣādayogo nāma prathamo'dhyāyaḥ || 1||

अथ द्वितीयोऽध्यायः

atha dvitīyo'dhyāyaḥ

सञ्जय उवाच ।

sañjaya uvāca |

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।

taṁ tathā kṛpayāviṣṭamaśrupūrṇākulekṣaṇam |

विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ २-१ ॥

viṣīdantamidaṁ vākyamuvāca madhusūdanaḥ || 2-1||

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca |

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।

kutastvā kaśmalamidaṁ viṣame samupasthitam |

अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ २-२ ॥

anāryajuṣṭamasvargyamakīrtikaramarjuna || 2-2||

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।

klaibyaṁ mā sma gamaḥ pārtha naitattvayyupapadyate |

क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परन्तप ॥ २-३ ॥

kṣudraṁ hṛdayadaurbalyaṁ tyaktvottiṣṭha parantapa || 2-3||

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

कथं भीष्ममहं सङ्ख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।

kathaṁ bhīṣmamahaṁ saṅkhye droṇaṁ ca madhusūdana ।

इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ २-४ ॥

iṣubhiḥ pratiyotsyāmi pūjārhāvarisūdana ।। 2-4।।

गुरूनहत्वा हि महानुभावान्

gurūnahatvā hi mahānubhāvān

श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ।

śreyo bhoktuṁ bhaikṣyamapīha loke ।

हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव

hatvārthakāmāṁstu gurūnihaiva

भुञ्जीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान् ॥ २-५ ॥

bhuñjīya bhogān rudhirapradigdhān ।। 2-5।।

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो

na caitadvidmaḥ kataranno garīyo

यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।

yadvā jayema yadi vā no jayeyuḥ ।

यानेव हत्वा न जिजीविषामः

yāneva hatvā na jijīviṣāmaḥ

तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ २-६ ॥

te'vasthitāḥ pramukhe dhārtarāṣṭrāḥ || 2-6||

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः

kārpaṇyadoṣopahatasvabhāvaḥ

पृच्छामि त्वां धर्मसम्मूढचेताः ।

pṛcchāmi tvāṁ dharmasammūḍhacetāḥ |

यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे

yacchreyaḥ syānniścitaṁ brūhi tanme

शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ २-७ ॥

śiṣyaste'haṁ śādhi māṁ tvāṁ prapannam || 2-7||

न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्

na hi prapaśyāmi mamāpanudyād

यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ।

yacchokamucchoṣaṇamindriyāṇām |

अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं

avāpya bhūmāvasapatnamṛddhaṁ

राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥ २-८ ॥

rājyaṁ surāṇāmapi cādhipatyam || 2-8||

सञ्जय उवाच ।

sañjaya uvāca ।

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परन्तपः ।

evamuktvā hṛṣīkeśaṁ guḍākeśaḥ parantapaḥ ।

न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ २-९ ॥

na yotsya iti govindamuktvā tūṣṇīṁ babhūva ha ।। 2-9।।

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।

tamuvāca hṛṣīkeśaḥ prahasanniva bhārata ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः ॥ २-१० ॥

senayorubhayormadhye viṣīdantamidaṁ vacaḥ ।। 2-10।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।

aśocyānanvaśocastvaṁ prajñāvādāṁśca bhāṣase ।

गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥ २-११ ॥

gatāsūnagatāsūṁśca nānuśocanti paṇḍitāḥ ।। 2-11।।

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।

na tvevāhaṁ jātu nāsaṁ na tvaṁ neme janādhipāḥ ।

न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥ २-१२ ॥

na caiva na bhaviṣyāmaḥ sarve vayamataḥ param ।। 2-12।।

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।

dehino'sminyathā dehe kaumāraṁ yauvanaṁ jarā ।

तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ २-१३ ॥

tathā dehāntaraprāptirdhīrastatra na muhyati ।। 2-13।।

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।

mātrāsparśāstu kaunteya śītoṣṇasukhaduḥkhadāḥ ।

आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ २-१४ ॥

āgamāpāyino'nityāstāṁstitikṣasva bhārata ।। 2-14।।

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।

yaṁ hi na vyathayantyete puruṣaṁ puruṣarṣabha ।

समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ २-१५ ॥

samaduḥkhasukhaṁ dhīraṁ so'mṛtatvāya kalpate ।। 2-15।।

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।

nāsato vidyate bhāvo nābhāvo vidyate sataḥ ।

उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ २-१६ ॥

ubhayorapi dṛṣṭo'ntastvanayostattvadarśibhiḥ ।। 2-16।।

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।

avināśi tu tadviddhi yena sarvamidaṁ tatam ।

विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ २-१७ ॥

vināśamavyayasyāsya na kaścitkartumarhati ।। 2-17।।

अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।

antavanta ime dehā nityasyoktāḥ śarīriṇaḥ ।

अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥ २-१८ ॥

anāśino'prameyasya tasmādyudhyasva bhārata ।। 2-18।।

य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम्

ya enaṁ vetti hantāraṁ yaścainaṁ manyate hatam

उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥ २-१९ ॥

ubhau tau na vijānīto nāyaṁ hanti na hanyate ।। 2-19।।

न जायते म्रियते वा कदाचिन्

na jāyate mriyate vā kadācin

नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।

nāyaṁ bhūtvā bhavitā vā na bhūyaḥ ।

अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो

ajo nityaḥ śāśvato'yaṁ purāṇo

न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ २-२० ॥

na hanyate hanyamāne śarīre ।। 2-20।।

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।

vedāvināśinaṁ nityaṁ ya enamajamavyayam ।

कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥ २-२१ ॥

kathaṁ sa puruṣaḥ pārtha kaṁ ghātayati hanti kam ।। 2-21।।

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय

vāsāṁsi jīrṇāni yathā vihāya

नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।

navāni gṛhṇāti naro'parāṇi ।

तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-

tathā śarīrāṇi vihāya jīrṇā-

न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥ २-२२ ॥

nyanyāni saṁyāti navāni dehī ।। 2-22।।

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

nainaṁ chindanti śastrāṇi nainaṁ dahati pāvakaḥ ।

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥ २-२३ ॥

na cainaṁ kledayantyāpo na śoṣayati mārutaḥ ।। 2-23।।

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।

acchedyo'yamadāhyo'yamakledyo'śoṣya eva ca ।

नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ २-२४ ॥

nityaḥ sarvagataḥ sthāṇuracalo'yaṁ sanātanaḥ ।। 2-24।।

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।

avyakto'yamacintyo'yamavikāryo'yamucyate ।

तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २-२५ ॥

tasmādevaṁ viditvainaṁ nānuśocitumarhasi ।। 2-25।।

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।

atha cainaṁ nityajātaṁ nityaṁ vā manyase mṛtam ।

तथापि त्वं महाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि ॥ २-२६ ॥

tathāpi tvaṁ mahābāho naivaṁ śocitumarhasi ।। 2-26।।

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।

jātasya hi dhruvo mṛtyurdhruvaṁ janma mṛtasya ca ।

तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २-२७ ॥

tasmādaparihārye'rthe na tvaṁ śocitumarhasi ।। 2-27।।

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।

avyaktādīni bhūtāni vyaktamadhyāni bhārata ।

अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ २-२८ ॥

avyaktanidhanānyeva tatra kā paridevanā ।। 2-28।।

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनम्

āścaryavatpaśyati kaścidenam

आश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ।

āścaryavadvadati tathaiva cānyaḥ ।

आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति

āścaryavaccainamanyaḥ śṛṇoti

श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ २-२९ ॥

śrutvāpyenaṁ veda na caiva kaścit ।। 2-29।।

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।

dehī nityamavadhyo'yaṁ dehe sarvasya bhārata |

तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २-३० ॥

tasmātsarvāṇi bhūtāni na tvaṁ śocitumarhasi || 2-30||

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि ।

svadharmamapi cāvekṣya na vikampitumarhasi |

धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ २-३१ ॥

dharmyāddhi yuddhācchreyo'nyatkṣatriyasya na vidyate || 2-31||

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

yadṛcchayā copapannaṁ svargadvāramapāvṛtam |

सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥ २-३२ ॥

sukhinaḥ kṣatriyāḥ pārtha labhante yuddhamīdṛśam || 2-32||

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।

atha cettvamimaṁ dharmyaṁ saṅgrāmaṁ na kariṣyasi |

ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥ २-३३ ॥

tataḥ svadharmaṁ kīrtiṁ ca hitvā pāpamavāpsyasi || 2-33||

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।

akīrtiṁ cāpi bhūtāni kathayiṣyanti te'vyayām |

सम्भावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ २-३४ ॥

sambhāvitasya cākīrtirmaraṇādatiricyate || 2-34||

भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।

bhayādraṇāduparataṁ maṁsyante tvāṁ mahārathāḥ ।

येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ २-३५ ॥

yeṣāṁ ca tvaṁ bahumato bhūtvā yāsyasi lāghavam ।। 2-35।।

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।

avācyavādāṁśca bahūnvadiṣyanti tavāhitāḥ ।

निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥ २-३६ ॥

nindantastava sāmarthyaṁ tato duḥkhataraṁ nu kim ।। 2-36।।

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।

hato vā prāpsyasi svargaṁ jitvā vā bhokṣyase mahīm ।

तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ २-३७ ॥

tasmāduttiṣṭha kaunteya yuddhāya kṛtaniścayaḥ ।। 2-37।।

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।

sukhaduḥkhe same kṛtvā lābhālābhau jayājayau ।

ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ २-३८ ॥

tato yuddhāya yujyasva naivaṁ pāpamavāpsyasi ।। 2-38।।

एषा तेऽभिहिता साङ्ख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।

eṣā te'bhihitā sāṅkhye buddhiryoge tvimāṁ śṛṇu ।

बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥ २-३९ ॥

buddhyā yukto yayā pārtha karmabandhaṁ prahāsyasi ।। 2-39।।

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।

nehābhikramanāśo'sti pratyavāyo na vidyate ।

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ २-४० ॥

svalpamapyasya dharmasya trāyate mahato bhayāt ।। 2-40।।

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ।

vyavasāyātmikā buddhirekeha kurunandana ।

बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ २-४१ ॥

bahuśākhā hyanantāśca buddhayo'vyavasāyinām ।। 2-41।।

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः ।

yāmimāṁ puṣpitāṁ vācaṁ pravadantyavipaścitaḥ ।

वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥ २-४२ ॥

vedavādaratāḥ pārtha nānyadastīti vādinaḥ ।। 2-42।।

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।

kāmātmānaḥ svargaparā janmakarmaphalapradām ।

क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ २-४३ ॥

kriyāviśeṣabahulāṁ bhogaiśvaryagatiṁ prati ।। 2-43।।

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ।

bhogaiśvaryaprasaktānāṁ tayāpahṛtacetasām ।

व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥ २-४४ ॥

vyavasāyātmikā buddhiḥ samādhau na vidhīyate ।। 2-44।।

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।

traiguṇyaviṣayā vedā nistraiguṇyo bhavārjuna ।

निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥ २-४५ ॥

nirdvandvo nityasattvastho niryogakṣema ātmavān ।। 2-45।।

यावानर्थ उदपाने सर्वतः सम्प्लुतोदके ।

yāvānartha udapāne sarvataḥ samplutodake ।

तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ २-४६ ॥

tāvānsarveṣu vedeṣu brāhmaṇasya vijānataḥ ।। 2-46।।

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।

karmaṇyevādhikāraste mā phaleṣu kadācana ।

मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥ २-४७ ॥

mā karmaphalaheturbhūrmā te saṅgo'stvakarmaṇi ।। 2-47।।

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्जय ।

yogasthaḥ kuru karmāṇi saṅgaṁ tyaktvā dhanañjaya ।

सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥ २-४८ ॥

siddhyasiddhyoḥ samo bhūtvā samatvaṁ yoga ucyate ।। 2-48।।

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय ।

dūreṇa hyavaraṁ karma buddhiyogāddhanañjaya ।

बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥ २-४९ ॥

buddhau śaraṇamanviccha kṛpaṇāḥ phalahetavaḥ ।। 2-49।।

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।

buddhiyukto jahātīha ubhe sukṛtaduṣkṛte ।

तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥ २-५० ॥

tasmādyogāya yujyasva yogaḥ karmasu kauśalam ।। 2-50।।

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।

karmajaṁ buddhiyuktā hi phalaṁ tyaktvā manīṣiṇaḥ ।

जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥ २-५१ ॥

janmabandhavinirmuktāḥ padaṁ gacchantyanāmayam ।। 2-51।।

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।

yadā te mohakalilaṁ buddhirvyatitariṣyati ।

तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ २-५२ ॥

tadā gantāsi nirvedaṁ śrotavyasya śrutasya ca ।। 2-52।।

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।

śrutivipratipannā te yadā sthāsyati niścalā ।

समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥ २-५३ ॥

samādhāvacalā buddhistadā yogamavāpsyasi ।। 2-53।।

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।

sthitaprajñasya kā bhāṣā samādhisthasya keśava ।

स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥ २-५४ ॥

sthitadhīḥ kiṁ prabhāṣeta kimāsīta vrajeta kim ।। 2-54।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।

prajahāti yadā kāmānsarvānpārtha manogatān ।

आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ २-५५ ॥

ātmanyevātmanā tuṣṭaḥ sthitaprajñastadocyate ।। 2-55।।

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।

duḥkheṣvanudvignamanāḥ sukheṣu vigataspṛhaḥ ।

वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ २-५६ ॥

vītarāgabhayakrodhaḥ sthitadhīrmunirucyate ।। 2-56।।

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।

yaḥ sarvatrānabhisnehastattatprāpya śubhāśubham ।

नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ २-५७ ॥

nābhinandati na dveṣṭi tasya prajñā pratiṣṭhitā ।। 2-57।।

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
yadā saṁharate cāyaṁ kūrmo'ṅgānīva sarvaśaḥ ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ २-५८ ॥
indriyāṇīndriyārthebhyastasya prajñā pratiṣṭhitā ।। 2-58।।

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
viṣayā vinivartante nirāhārasya dehinaḥ ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ २-५९ ॥
rasavarjaṁ raso'pyasya paraṁ dṛṣṭvā nivartate ।। 2-59।।

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
yatato hyapi kaunteya puruṣasya vipaścitaḥ ।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥ २-६० ॥
indriyāṇi pramāthīni haranti prasabhaṁ manaḥ ।। 2-60।।

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।
tāni sarvāṇi saṁyamya yukta āsīta matparaḥ ।
वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ २-६१ ॥
vaśe hi yasyendriyāṇi tasya prajñā pratiṣṭhitā ।। 2-61।।

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
dhyāyato viṣayānpuṁsaḥ saṅgasteṣūpajāyate ।
सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ २-६२ ॥
saṅgātsañjāyate kāmaḥ kāmātkrodho'bhijāyate ।। 2-62।।

क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
krodhādbhavati sammohaḥ sammohātsmṛtivibhramaḥ ।
स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ २-६३ ॥
smṛtibhraṁśād buddhināśo buddhināśātpraṇaśyati ।। 2-63।।

रागद्वेषविमुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् । or वियुक्तैस्तु
rāgadveṣavimuktaistu viṣayānindriyaiścaran । or **viyuktaistu**
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ २-६४ ॥
ātmavaśyairvidheyātmā prasādamadhigacchati ।। 2-64।।

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।
prasāde sarvaduḥkhānāṁ hānirasyopajāyate ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ २-६५ ॥
prasannacetaso hyāśu buddhiḥ paryavatiṣṭhate ।। 2-65।।

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।
nāsti buddhirayuktasya na cāyuktasya bhāvanā ।
न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥ २-६६ ॥
na cābhāvayataḥ śāntiraśāntasya kutaḥ sukham ।। 2-66।।

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
indriyāṇāṁ hi caratāṁ yanmano'nuvidhīyate ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ॥ २-६७ ॥
tadasya harati prajñāṁ vāyurnāvamivāmbhasi ।। 2-67।।

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।

tasmādyasya mahābāho nigṛhītāni sarvaśaḥ ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ २-६८ ॥

indriyāṇīndriyārthebhyastasya prajñā pratiṣṭhitā ।। 2-68।।

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

yā niśā sarvabhūtānāṁ tasyāṁ jāgarti saṁyamī ।

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ २-६९ ॥

yasyāṁ jāgrati bhūtāni sā niśā paśyato muneḥ ।। 2-69।।

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं

āpūryamāṇamacalapratiṣṭhaṁ

समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।

samudramāpaḥ praviśanti yadvat ।

तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे

tadvatkāmā yaṁ praviśanti sarve

स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥ २-७० ॥

sa śāntimāpnoti na kāmakāmī ।। 2-70।।

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ।

vihāya kāmānyaḥ sarvānpumāṁścarati niḥspṛhaḥ ।

निर्ममो निरहङ्कारः स शान्तिमधिगच्छति ॥ २-७१ ॥

nirmamo nirahaṅkāraḥ sa śāntimadhigacchati ।। 2-71।।

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

eṣā brāhmī sthitiḥ pārtha naināṁ prāpya vimuhyati ।

स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ २-७२ ॥

sthitvāsyāmantakāle'pi brahmanirvāṇamṛcchati ।। 2-72।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

साङ्ख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

sāṅkhyayogo nāma dvitīyo'dhyāyaḥ ।। 2।।

अथ तृतीयोऽध्यायः

atha tṛtīyo'dhyāyaḥ

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।

jyāyasī cetkarmaṇaste matā buddhirjanārdana ।

तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ ३-१ ॥

tatkiṁ karmaṇi ghore māṁ niyojayasi keśava ।। 3-1।।

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।

vyāmiśreṇeva vākyena buddhiṁ mohayasīva me ।

तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ ३-२ ॥

tadekaṁ vada niścitya yena śreyo'hamāpnuyām ।। 3-2।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ।

loke'smin dvividhā niṣṭhā purā proktā mayānagha ।

ज्ञानयोगेन साङ्ख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ ३-३ ॥

jñānayogena sāṅkhyānāṁ karmayogena yoginām ।। 3-3।।

न कर्मणामनारम्भान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।

na karmaṇāmanārambhānnaiṣkarmyaṁ puruṣo'śnute |

न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ३-४ ॥

na ca sannyasanādeva siddhiṁ samadhigacchati || 3-4||

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।

na hi kaścitkṣaṇamapi jātu tiṣṭhatyakarmakṛt |

कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ३-५ ॥

kāryate hyavaśaḥ karma sarvaḥ prakṛtijairguṇaiḥ || 3-5||

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।

karmendriyāṇi saṁyamya ya āste manasā smaran |

इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ३-६ ॥

indriyārthānvimūḍhātmā mithyācāraḥ sa ucyate || 3-6||

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।

yastvindriyāṇi manasā niyamyārabhate'rjuna |

कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ३-७ ॥

karmendriyaiḥ karmayogamasaktaḥ sa viśiṣyate || 3-7||

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।

niyataṁ kuru karma tvaṁ karma jyāyo hyakarmaṇaḥ |

शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ३-८ ॥

śarīrayātrāpi ca te na prasiddhyedakarmaṇaḥ || 3-8||

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।

yajñārthātkarmaṇo'nyatra loko'yaṁ karmabandhanaḥ ।

तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समाचर ॥ ३-९ ॥

tadarthaṁ karma kaunteya muktasaṅgaḥ samācara ।। 3-9।।

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।

sahayajñāḥ prajāḥ sṛṣṭvā purovāca prajāpatiḥ ।

अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ ३-१० ॥

anena prasaviṣyadhvameṣa vo'stviṣṭakāmadhuk ।। 3-10।।

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः ।

devānbhāvayatānena te devā bhāvayantu vaḥ ।

परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥ ३-११ ॥

parasparaṁ bhāvayantaḥ śreyaḥ paramavāpsyatha ।। 3-11।।

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।

iṣṭānbhogānhi vo devā dāsyante yajñabhāvitāḥ ।

तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ॥ ३-१२ ॥

tairdattānapradāyaibhyo yo bhuṅkte stena eva saḥ ।। 3-12।।

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।

yajñaśiṣṭāśinaḥ santo mucyante sarvakilbiṣaiḥ ।

भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥ ३-१३ ॥

bhuñjate te tvaghaṁ pāpā ye pacantyātmakāraṇāt ।। 3-13।।

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसम्भवः ।

annādbhavanti bhūtāni parjanyādannasambhavaḥ ।

यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ ३-१४ ॥

yajñādbhavati parjanyo yajñaḥ karmasamudbhavaḥ ।। 3-14।।

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।

karma brahmodbhavaṁ viddhi brahmākṣarasamudbhavam ।

तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ ३-१५ ॥

tasmātsarvagataṁ brahma nityaṁ yajñe pratiṣṭhitam ।। 3-15।।

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।

evaṁ pravartitaṁ cakraṁ nānuvartayatīha yaḥ ।

अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥ ३-१६ ॥

aghāyurindriyārāmo moghaṁ pārtha sa jīvati ।। 3-16।।

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।

yastvātmaratireva syādātmatṛptaśca mānavaḥ ।

आत्मन्येव च सन्तुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ ३-१७ ॥

ātmanyeva ca santuṣṭastasya kāryaṁ na vidyate ।। 3-17।।

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।

naiva tasya kṛtenārtho nākṛteneha kaścana ।

न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ ३-१८ ॥

na cāsya sarvabhūteṣu kaścidarthavyapāśrayaḥ ।। 3-18।।

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।

tasmādasaktaḥ satataṁ kāryaṁ karma samācara |

असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ ३-१९ ॥

asakto hyācarankarma paramāpnoti pūruṣaḥ || 3-19||

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।

karmaṇaiva hi saṁsiddhimāsthitā janakādayaḥ |

लोकसंग्रहमेवापि सम्पश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ ३-२० ॥

lokasaṅgrahamevāpi sampaśyankartumarhasi || 3-20||

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।

yadyadācarati śreṣṭhastattadevetaro janaḥ |

स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ३-२१ ॥

sa yatpramāṇaṁ kurute lokastadanuvartate || 3-21||

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।

na me pārthāsti kartavyaṁ triṣu lokeṣu kiñcana |

नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥ ३-२२ ॥

nānavāptamavāptavyaṁ varta eva ca karmaṇi || 3-22||

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।

yadi hyahaṁ na varteyaṁ jātu karmaṇyatandritaḥ |

मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ३-२३ ॥

mama vartmānuvartante manuṣyāḥ pārtha sarvaśaḥ || 3-23||

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।

utsīdeyurime lokā na kuryāṁ karma cedaham ।

सङ्करस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ ३-२४ ॥

saṅkarasya ca kartā syāmupahanyāmimāḥ prajāḥ ।। 3-24।।

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।

saktāḥ karmaṇyavidvāṁso yathā kurvanti bhārata ।

कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥ ३-२५ ॥

kuryādvidvāṁstathāsaktaścikīrṣurlokasaṅgraham ।। 3-25।।

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।

na buddhibhedaṁ janayedajñānāṁ karmasaṅginām ।

जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ ३-२६ ॥

joṣayetsarvakarmāṇi vidvānyuktaḥ samācaran ।। 3-26।।

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।

prakṛteḥ kriyamāṇāni guṇaiḥ karmāṇi sarvaśaḥ ।

अहङ्कारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥ ३-२७ ॥

ahaṅkāravimūḍhātmā kartāhamiti manyate ।। 3-27।।

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।

tattvavittu mahābāho guṇakarmavibhāgayoḥ ।

गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥ ३-२८ ॥

guṇā guṇeṣu vartanta iti matvā na sajjate ।। 3-28।।

प्रकृतेर्गुणसम्मूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।

prakṛterguṇasammūḍhāḥ sajjante guṇakarmasu ।

तानकृत्स्नविदो मन्दान्कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥ ३-२९ ॥

tānakṛtsnavido mandānkṛtsnavinna vicālayet ।। 3-29।।

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा ।

mayi sarvāṇi karmāṇi sannyasyādhyātmacetasā ।

निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥ ३-३० ॥

nirāśīrnirmamo bhūtvā yudhyasva vigatajvaraḥ ।। 3-30।।

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ।

ye me matamidaṁ nityamanutiṣṭhanti mānavāḥ ।

श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥ ३-३१ ॥

śraddhāvanto'nasūyanto mucyante te'pi karmabhiḥ ।। 3-31।।

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।

ye tvetadabhyasūyanto nānutiṣṭhanti me matam ।

सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ३-३२ ॥

sarvajñānavimūḍhāṁstānviddhi naṣṭānacetasaḥ ।। 3-32।।

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।

sadṛśaṁ ceṣṭate svasyāḥ prakṛterjñānavānapi ।

प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३-३३ ॥

prakṛtiṁ yānti bhūtāni nigrahaḥ kiṁ kariṣyati ।। 3-33।।

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।

indriyasyendriyasyārthe rāgadveṣau vyavasthitau ।

तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥ ३-३४ ॥

tayorna vaśamāgacchettau hyasya paripanthinau ।। 3-34।।

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

śreyānsvadharmo viguṇaḥ paradharmātsvanuṣṭhitāt ।

स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३-३५ ॥

svadharme nidhanaṁ śreyaḥ paradharmo bhayāvahaḥ ।। 3-35।।

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।

atha kena prayukto'yaṁ pāpaṁ carati pūruṣaḥ ।

अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥ ३-३६ ॥

anicchannapi vārṣṇeya balādiva niyojitaḥ ।। 3-36।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।

kāma eṣa krodha eṣa rajoguṇasamudbhavaḥ ।

महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३-३७ ॥

mahāśano mahāpāpmā viddhyenamiha vairiṇam ।। 3-37।।

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च ।

dhūmenāvriyate vahniryathādarśo malena ca ।

यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३-३८ ॥

yatholbenāvṛto garbhastathā tenedamāvṛtam ।। 3-38।।

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।

āvṛtaṁ jñānametena jñānino nityavairiṇā ।

कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च ॥ ३-३९ ॥

kāmarūpeṇa kaunteya duṣpūreṇānalena ca ।। 3-39।।

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।

indriyāṇi mano buddhirasyādhiṣṭhānamucyate ।

एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ३-४० ॥

etairvimohayatyeṣa jñānamāvṛtya dehinam ।। 3-40।।

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।

tasmāttvamindriyāṇyādau niyamya bharatarṣabha ।

पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ३-४१ ॥

pāpmānaṁ prajahi hyenaṁ jñānavijñānanāśanam ।। 3-41।।

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

indriyāṇi parāṇyāhurindriyebhyaḥ paraṁ manaḥ ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ३-४२ ॥

manasastu parā buddhiryo buddheḥ paratastu saḥ ।। 3-42।।

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।

evaṁ buddheḥ paraṁ buddhvā saṁstabhyātmānamātmanā |

जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ३-४३ ॥

jahi śatruṁ mahābāho kāmarūpaṁ durāsadam || 3-43||

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

karmayogo nāma tṛtīyo'dhyāyaḥ || 3||

अथ चतुर्थोऽध्यायः

atha caturtho'dhyāyaḥ

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।

imaṁ vivasvate yogaṁ proktavānahamavyayam ।

विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ ४-१ ॥

vivasvānmanave prāha manurikṣvākave'bravīt ।। 4-1।।

एवं परम्पराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।

evaṁ paramparāprāptamimaṁ rājarṣayo viduḥ ।

स कालेनेह महता योगो नष्टः परन्तप ॥ ४-२ ॥

sa kāleneha mahatā yogo naṣṭaḥ parantapa ।। 4-2।।

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।

sa evāyaṁ mayā te'dya yogaḥ proktaḥ purātanaḥ ।

भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ४-३ ॥

bhakto'si me sakhā ceti rahasyaṁ hyetaduttamam ।। 4-3।।

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।

aparaṁ bhavato janma paraṁ janma vivasvataḥ ।

कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ ४-४ ॥

kathametadvijānīyāṁ tvamādau proktavāniti ।। 4-4।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।

bahūni me vyatītāni janmāni tava cārjuna ।

तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परन्तप ॥ ४-५ ॥

tānyahaṁ veda sarvāṇi na tvaṁ vettha parantapa ।। 4-5।।

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।

ajo'pi sannavyayātmā bhūtānāmīśvaro'pi san ।

प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय सम्भवाम्यात्ममायया ॥ ४-६ ॥

prakṛtiṁ svāmadhiṣṭhāya sambhavāmyātmamāyayā ।। 4-6।।

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

yadā yadā hi dharmasya glānirbhavati bhārata ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ४-७ ॥

abhyutthānamadharmasya tadātmānaṁ sṛjāmyaham ।। 4-7।।

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

paritrāṇāya sādhūnāṁ vināśāya ca duṣkṛtām ।

धर्मसंस्थापनार्थाय सम्भवामि युगे युगे ॥ ४-८ ॥

dharmasaṁsthāpanārthāya sambhavāmi yuge yuge ।। 4-8।।

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।

janma karma ca me divyamevaṁ yo vetti tattvataḥ ।

त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ४-९ ॥

tyaktvā dehaṁ punarjanma naiti māmeti so'rjuna ।। 4-9।।

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।

vītarāgabhayakrodhā manmayā māmupāśritāḥ ।

बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥ ४-१० ॥

bahavo jñānatapasā pūtā madbhāvamāgatāḥ ।। 4-10।।

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।

ye yathā māṁ prapadyante tāṁstathaiva bhajāmyaham ।

मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ४-११ ॥

mama vartmānuvartante manuṣyāḥ pārtha sarvaśaḥ ।। 4-11।।

काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।

kāṅkṣantaḥ karmaṇāṁ siddhiṁ yajanta iha devatāḥ ।

क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ ४-१२ ॥

kṣipraṁ hi mānuṣe loke siddhirbhavati karmajā ।। 4-12।।

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।

cāturvarṇyaṁ mayā sṛṣṭaṁ guṇakarmavibhāgaśaḥ ।

तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥ ४-१३ ॥

tasya kartāramapi māṁ viddhyakartāramavyayam ।। 4-13।।

न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।

na māṁ karmāṇi limpanti na me karmaphale spṛhā ।

इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥ ४-१४ ॥

iti māṁ yo'bhijānāti karmabhirna sa badhyate ।। 4-14।।

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।

evaṁ jñātvā kṛtaṁ karma pūrvairapi mumukṣubhiḥ ।

कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥ ४-१५ ॥

kuru karmaiva tasmāttvaṁ pūrvaiḥ pūrvataraṁ kṛtam ।। 4-15।।

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।

kiṁ karma kimakarmeti kavayo'pyatra mohitāḥ ।

तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ ४-१६ ॥

tatte karma pravakṣyāmi yajjñātvā mokṣyase'śubhāt ।। 4-16।।

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।

karmaṇo hyapi boddhavyaṁ boddhavyaṁ ca vikarmaṇaḥ ।

अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ ४-१७ ॥

akarmaṇaśca boddhavyaṁ gahanā karmaṇo gatiḥ ।। 4-17।।

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।

karmaṇyakarma yaḥ paśyedakarmaṇi ca karma yaḥ ।

स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ ४-१८ ॥

sa buddhimānmanuṣyeṣu sa yuktaḥ kṛtsnakarmakṛt ।। 4-18।।

यस्य सर्वे समारम्भाः कामसङ्कल्पवर्जिताः ।

yasya sarve samārambhāḥ kāmasaṅkalpavarjitāḥ ।

ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥ ४-१९ ॥

jñānāgnidagdhakarmāṇaṁ tamāhuḥ paṇḍitaṁ budhāḥ ।। 4-19।।

त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।

tyaktvā karmaphalāsaṅgaṁ nityatṛpto nirāśrayaḥ ।

कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किञ्चित्करोति सः ॥ ४-२० ॥

karmaṇyabhipravṛtto'pi naiva kiñcitkaroti saḥ ।। 4-20।।

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।

nirāśīryatacittātmā tyaktasarvaparigrahaḥ ।

शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ ४-२१ ॥

śārīraṁ kevalaṁ karma kurvannāpnoti kilbiṣam ।। 4-21।।

यदृच्छालाभसन्तुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ।

yadṛcchālābhasantuṣṭo dvandvātīto vimatsaraḥ ।

समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबध्यते ॥ ४-२२ ॥

samaḥ siddhāvasiddhau ca kṛtvāpi na nibadhyate ।। 4-22।।

गतसङ्गस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।

gatasaṅgasya muktasya jñānāvasthitacetasaḥ ।

यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥ ४-२३ ॥

yajñāyācarataḥ karma samagraṁ pravilīyate ।। 4-23।।

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।

brahmārpaṇaṁ brahma havirbrahmāgnau brahmaṇā hutam ।

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ ४-२४ ॥

brahmaiva tena gantavyaṁ brahmakarmasamādhinā ।। 4-24।।

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।

daivamevāpare yajñaṁ yoginaḥ paryupāsate ।

ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ ४-२५ ॥

brahmāgnāvapare yajñaṁ yajñenaivopajuhvati ।। 4-25।।

श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।

śrotrādīnīndriyāṇyanye saṁyamāgniṣu juhvati ।

शब्दादीन्विषयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ॥ ४-२६ ॥

śabdādīnviṣayānanya indriyāgniṣu juhvati ।। 4-26।।

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।

sarvāṇīndriyakarmāṇi prāṇakarmāṇi cāpare ।

आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ ४-२७ ॥

ātmasaṁyamayogāgnau juhvati jñānadīpite ।। 4-27।।

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।

dravyayajñāstapoyajñā yogayajñāstathāpare ।

स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥ ४-२८ ॥

svādhyāyajñānayajñāśca yatayaḥ saṁśitavratāḥ ।। 4-28।।

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे ।

apāne juhvati prāṇaṁ prāṇe'pānaṁ tathāpare ।

प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥ ४-२९ ॥

prāṇāpānagatī ruddhvā prāṇāyāmaparāyaṇāḥ ।। 4-29।।

अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ।

apare niyatāhārāḥ prāṇānprāṇeṣu juhvati ।

सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ४-३० ॥

sarve'pyete yajñavido yajñakṣapitakalmaṣāḥ ।। 4-30।।

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।

yajñaśiṣṭāmṛtabhujo yānti brahma sanātanam ।

नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥ ४-३१ ॥

nāyaṁ loko'styayajñasya kuto'nyaḥ kurusattama ।। 4-31।।

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।

evaṁ bahuvidhā yajñā vitatā brahmaṇo mukhe ।

कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ ४-३२ ॥

karmajānviddhi tānsarvānevaṁ jñātvā vimokṣyase ।। 4-32।।

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परन्तप ।

śreyāndravyamayādyajñājjñānayajñaḥ parantapa ।

सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ४-३३ ॥

sarvaṁ karmākhilaṁ pārtha jñāne parisamāpyate ।। 4-33।।

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।

tadviddhi praṇipātena paripraśnena sevayā ।

उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ४-३४ ॥

upadekṣyanti te jñānaṁ jñāninastattvadarśinaḥ ।। 4-34।।

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव ।

yajjñātvā na punarmohamevaṁ yāsyasi pāṇḍava ।

येन भूतान्यशेषाणि द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥ ४-३५ ॥

yena bhūtānyaśeṣāṇi drakṣyasyātmanyatho mayi ।। 4-35।।

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।

api cedasi pāpebhyaḥ sarvebhyaḥ pāpakṛttamaḥ ।

सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं सन्तरिष्यसि ॥ ४-३६ ॥

sarvaṁ jñānaplavenaiva vṛjinaṁ santariṣyasi ।। 4-36।।

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।

yathaidhāṁsi samiddho'gnirbhasmasātkurute'rjuna ।

ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ ४-३७ ॥

jñānāgniḥ sarvakarmāṇi bhasmasātkurute tathā ।। 4-37।।

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

na hi jñānena sadṛśaṁ pavitramiha vidyate ।

तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥ ४-३८ ॥

tatsvayaṁ yogasaṁsiddhaḥ kālenātmani vindati ।। 4-38।।

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।

śraddhāvām̐llabhate jñānaṁ tatparaḥ saṁyatendriyaḥ ।

ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ४-३९ ॥

jñānaṁ labdhvā parāṁ śāntimacireṇādhigacchati ।। 4-39।।

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ।

ajñaścāśraddadhānaśca saṁśayātmā vinaśyati ।

नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥ ४-४० ॥

nāyaṁ loko'sti na paro na sukhaṁ saṁśayātmanaḥ ।। 4-40।।

योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसञ्छिन्नसंशयम् ।

yogasannyastakarmāṇaṁ jñānasañchinnasaṁśayam ।

आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ॥ ४-४१ ॥

ātmavantaṁ na karmāṇi nibadhnanti dhanañjaya ।। 4-41।।

तस्मादज्ञानसम्भूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।

tasmādajñānasambhūtaṁ hṛtsthaṁ jñānāsinātmanaḥ ।

छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥ ४-४२ ॥

chittvainaṁ saṁśayaṁ yogamātiṣṭhottiṣṭha bhārata ।। 4-42।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

ज्ञानकर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

jñānakarmasannyāsayogo nāma caturtho'dhyāyaḥ || 4||

अथ पञ्चमोऽध्यायः

atha pañcamo'dhyāyaḥ

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।

sannyāsaṁ karmaṇāṁ kṛṣṇa punaryogaṁ ca śaṁsasi ।

यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ ५-१ ॥

yacchreya etayorekaṁ tanme brūhi suniścitam ।। 5-1।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।

sannyāsaḥ karmayogaśca niḥśreyasakarāvubhau ।

तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥ ५-२ ॥

tayostu karmasannyāsātkarmayogo viśiṣyate ।। 5-2।।

ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।

jñeyaḥ sa nityasannyāsī yo na dveṣṭi na kāṅkṣati ।

निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो सुखं बन्धात्प्रमुच्यते ॥ ५-३ ॥

nirdvandvo hi mahābāho sukhaṁ bandhātpramucyate ।। 5-3।।

साङ्ख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।

sāṅkhyayogau pṛthagbālāḥ pravadanti na paṇḍitāḥ ।

एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥ ५-४ ॥

ekamapyāsthitaḥ samyagubhayorvindate phalam ।। 5-4।।

यत्साङ्ख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।

yatsāṅkhyaiḥ prāpyate sthānaṁ tadyogairapi gamyate ।

एकं साङ्ख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ५-५ ॥

ekaṁ sāṅkhyaṁ ca yogaṁ ca yaḥ paśyati sa paśyati ।। 5-5।।

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।

sannyāsastu mahābāho duḥkhamāptumayogataḥ ।

योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म नचिरेणाधिगच्छति ॥ ५-६ ॥

yogayukto munirbrahma nacireṇādhigacchati ।। 5-6।।

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः ।

yogayukto viśuddhātmā vijitātmā jitendriyaḥ ।

सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ५-७ ॥

sarvabhūtātmabhūtātmā kurvannapi na lipyate ।। 5-7।।

नैव किञ्चित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।

naiva kiñcitkaromīti yukto manyeta tattvavit ।

पश्यञ्श्रुण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपञ्श्वसन् ॥ ५-८ ॥

paśyañśruṇvanspṛśañjighrannaśnangacchansvapañśvasan ।। 5-8।।

प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।

pralapanvisṛjangṛhṇannunmiṣannimiṣannapi ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥ ५-९ ॥

indriyāṇīndriyārtheṣu vartanta iti dhārayan ।। 5-9।।

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।

brahmaṇyādhāya karmāṇi saṅgaṁ tyaktvā karoti yaḥ ।

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ ५-१० ॥

lipyate na sa pāpena padmapatramivāmbhasā ।। 5-10।।

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।

kāyena manasā buddhyā kevalairindriyairapi ।

योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ५-११ ॥

yoginaḥ karma kurvanti saṅgaṁ tyaktvātmaśuddhaye ।। 5-11।।

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।

yuktaḥ karmaphalaṁ tyaktvā śāntimāpnoti naiṣṭhikīm ।

अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥ ५-१२ ॥

ayuktaḥ kāmakāreṇa phale sakto nibadhyate ।। 5-12।।

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।

sarvakarmāṇi manasā sannyasyāste sukhaṁ vaśī ।

नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ ५-१३ ॥

navadvāre pure dehī naiva kurvanna kārayan ।। 5-13।।

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।

na kartṛtvaṁ na karmāṇi lokasya sṛjati prabhuḥ ।

न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ ५-१४ ॥

na karmaphalasaṁyogaṁ svabhāvastu pravartate ।। 5-14।।

नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।

nādatte kasyacitpāpaṁ na caiva sukṛtaṁ vibhuḥ ।

अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥ ५-१५ ॥

ajñānenāvṛtaṁ jñānaṁ tena muhyanti jantavaḥ ।। 5-15।।

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।

jñānena tu tadajñānaṁ yeṣāṁ nāśitamātmanaḥ ।

तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ ५-१६ ॥

teṣāmādityavajjñānaṁ prakāśayati tatparam ।। 5-16।।

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।

tadbuddhayastadātmānastanniṣṭhāstatparāyaṇāḥ ।

गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ ५-१७ ॥

gacchantyapunarāvṛttiṁ jñānanirdhūtakalmaṣāḥ ।। 5-17।।

विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।

vidyāvinayasampanne brāhmaṇe gavi hastini ।

शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ ५-१८ ॥

śuni caiva śvapāke ca paṇḍitāḥ samadarśinaḥ ।। 5-18।।

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।

ihaiva tairjitaḥ sargo yeṣāṁ sāmye sthitaṁ manaḥ ।

निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥ ५-१९ ॥

nirdoṣaṁ hi samaṁ brahma tasmād brahmaṇi te sthitāḥ ।। 5-19।।

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।

na prahṛṣyetpriyaṁ prāpya nodvijetprāpya cāpriyam ।

स्थिरबुद्धिरसम्मूढो ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः ॥ ५-२० ॥

sthirabuddhirasammūḍho brahmavid brahmaṇi sthitaḥ ।। 5-20।।

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम् ।

bāhyasparśeṣvasaktātmā vindatyātmani yatsukham ।

स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षयमश्नुते ॥ ५-२१ ॥

sa brahmayogayuktātmā sukhamakṣayamaśnute ।। 5-21।।

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।

ye hi saṁsparśajā bhogā duḥkhayonaya eva te ।

आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥ ५-२२ ॥

ādyantavantaḥ kaunteya na teṣu ramate budhaḥ ।। 5-22।।

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् ।

śaknotīhaiva yaḥ soḍhuṁ prākśarīravimokṣaṇāt ।

कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥ ५-२३ ॥

kāmakrodhodbhavaṁ vegaṁ sa yuktaḥ sa sukhī naraḥ ।। 5-23।।

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।

yo'ntaḥsukho'ntarārāmastathāntarjyotireva yaḥ |

स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ ५-२४ ॥

sa yogī brahmanirvāṇaṁ brahmabhūto'dhigacchati || 5-24||

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।

labhante brahmanirvāṇamṛṣayaḥ kṣīṇakalmaṣāḥ |

छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥ ५-२५ ॥

chinnadvaidhā yatātmānaḥ sarvabhūtahite ratāḥ || 5-25||

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।

kāmakrodhaviyuktānāṁ yatīnāṁ yatacetasām |

अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥ ५-२६ ॥

abhito brahmanirvāṇaṁ vartate viditātmanām || 5-26||

स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।

sparśānkṛtvā bahirbāhyāṁścakṣuścaivāntare bhruvoḥ |

प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥ ५-२७ ॥

prāṇāpānau samau kṛtvā nāsābhyantaracāriṇau || 5-27||

यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।

yatendriyamanobuddhirmunirmokṣaparāyaṇaḥ |

विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ ५-२८ ॥

vigatecchābhayakrodho yaḥ sadā mukta eva saḥ || 5-28||

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।

bhoktāraṁ yajñatapasāṁ sarvalokamaheśvaram ।

सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥ ५-२९ ॥

suhṛdaṁ sarvabhūtānāṁ jñātvā māṁ śāntimṛcchati ।। 5-29।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

संन्यासयोगो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

sannyāsayogo nāma pañcamo'dhyāyaḥ ।। 5।।

अथ षष्ठोऽध्यायः

atha ṣaṣṭho'dhyāyaḥ

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।

anāśritaḥ karmaphalaṁ kāryaṁ karma karoti yaḥ ।

स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥ ६-१ ॥

sa sannyāsī ca yogī ca na niragnirna cākriyaḥ ।। 6-1।।

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ।

yaṁ sannyāsamiti prāhuryogaṁ taṁ viddhi pāṇḍava ।

न ह्यसंन्यस्तसङ्कल्पो योगी भवति कश्चन ॥ ६-२ ॥

na hyasannyastasaṅkalpo yogī bhavati kaścana ।। 6-2।।

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।

ārurukṣormuneryogaṁ karma kāraṇamucyate ।

योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ६-३ ॥

yogārūḍhasya tasyaiva śamaḥ kāraṇamucyate ।। 6-3।।

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।

yadā hi nendriyārtheṣu na karmasvanuṣajjate |

सर्वसङ्कल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ६-४ ॥

sarvasaṅkalpasannyāsī yogārūḍhastadocyate || 6-4||

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

uddharedātmanātmānaṁ nātmānamavasādayet |

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ६-५ ॥

ātmaiva hyātmano bandhurātmaiva ripurātmanaḥ || 6-5||

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

bandhurātmātmanastasya yenātmaivātmanā jitaḥ |

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६-६ ॥

anātmanastu śatrutve vartetātmaiva śatruvat || 6-6||

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।

jitātmanaḥ praśāntasya paramātmā samāhitaḥ |

शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ६-७ ॥

śītoṣṇasukhaduḥkheṣu tathā mānāpamānayoḥ || 6-7||

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।

jñānavijñānatṛptātmā kūṭastho vijitendriyaḥ |

युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥ ६-८ ॥

yukta ityucyate yogī samaloṣṭāśmakāñcanaḥ || 6-8||

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।

suhṛnmitrāryudāsīnamadhyasthadveṣyabandhuṣu |

साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ६-९ ॥

sādhuṣvapi ca pāpeṣu samabuddhirviśiṣyate || 6-9||

योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।

yogī yuñjīta satatamātmānaṁ rahasi sthitaḥ |

एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ ६-१० ॥

ekākī yatacittātmā nirāśīraparigrahaḥ || 6-10||

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।

śucau deśe pratiṣṭhāpya sthiramāsanamātmanaḥ |

नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ६-११ ॥

nātyucchritaṁ nātinīcaṁ cailājinakuśottaram || 6-11||

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।

tatraikāgraṁ manaḥ kṛtvā yatacittendriyakriyaḥ |

उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ ६-१२ ॥

upaviśyāsane yuñjyādyogamātmaviśuddhaye || 6-12||

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।

samaṁ kāyaśirogrīvaṁ dhārayannacalaṁ sthiraḥ |

सम्प्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ ६-१३ ॥

samprekṣya nāsikāgraṁ svaṁ diśaścānavalokayan || 6-13||

प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।

praśāntātmā vigatabhīrbrahmacārivrate sthitaḥ |

मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ ६-१४ ॥

manaḥ saṁyamya maccitto yukta āsīta matparaḥ || 6-14||

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः ।

yuñjannevaṁ sadātmānaṁ yogī niyatamānasaḥ |

शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ ६-१५ ॥

śāntiṁ nirvāṇaparamāṁ matsaṁsthāmadhigacchati || 6-15||

नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ।

nātyaśnatastu yogo'sti na caikāntamanaśnataḥ |

न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ ६-१६ ॥

na cātisvapnaśīlasya jāgrato naiva cārjuna || 6-16||

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।

yuktāhāravihārasya yuktaceṣṭasya karmasu |

युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ ६-१७ ॥

yuktasvapnāvabodhasya yogo bhavati duḥkhahā || 6-17||

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।

yadā viniyataṁ cittamātmanyevāvatiṣṭhate |

निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ ६-१८ ॥

niḥspṛhaḥ sarvakāmebhyo yukta ityucyate tadā || 6-18||

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।

yathā dīpo nivātastho neṅgate sopamā smṛtā |

योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥ ६-१९ ॥

yogino yatacittasya yuñjato yogamātmanaḥ || 6-19||

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।

yatroparamate cittaṁ niruddhaṁ yogasevayā |

यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ ६-२० ॥

yatra caivātmanātmānaṁ paśyannātmani tuṣyati || 6-20||

सुखमात्यन्तिकं यत्तद् बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।

sukhamātyantikaṁ yattad buddhigrāhyamatīndriyam |

वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ ६-२१ ॥

vetti yatra na caivāyaṁ sthitaścalati tattvataḥ || 6-21||

यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।

yaṁ labdhvā cāparaṁ lābhaṁ manyate nādhikaṁ tataḥ |

यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ ६-२२ ॥

yasminsthito na duḥkhena guruṇāpi vicālyate || 6-22||

तं विद्याद् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।

taṁ vidyād duḥkhasaṁyogaviyogaṁ yogasañjñitam |

स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥ ६-२३ ॥

sa niścayena yoktavyo yogo'nirviṇṇacetasā || 6-23||

सङ्कल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।

saṅkalpaprabhavānkāmāṁstyaktvā sarvānaśeṣataḥ ।

मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥ ६-२४ ॥

manasaivendriyagrāmaṁ viniyamya samantataḥ ।। 6-24।।

शनैः शनैरुपरमेद् बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।

śanaiḥ śanairuparamed buddhyā dhṛtigṛhītayā ।

आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥ ६-२५ ॥

ātmasaṁsthaṁ manaḥ kṛtvā na kiñcidapi cintayet ।। 6-25।।

यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।

yato yato niścarati manaścañcalamasthiram ।

ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ ६-२६ ॥

tatastato niyamyaitadātmanyeva vaśaṁ nayet ।। 6-26।।

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।

praśāntamanasaṁ hyenaṁ yoginaṁ sukhamuttamam ।

उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ ६-२७ ॥

upaiti śāntarajasaṁ brahmabhūtamakalmaṣam ।। 6-27।।

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।

yuñjannevaṁ sadātmānaṁ yogī vigatakalmaṣaḥ ।

सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥ ६-२८ ॥

sukhena brahmasaṁsparśamatyantaṁ sukhamaśnute ।। 6-28।।

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।

sarvabhūtasthamātmānaṁ sarvabhūtāni cātmani |

ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ ६-२९ ॥

īkṣate yogayuktātmā sarvatra samadarśanaḥ || 6-29||

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।

yo māṁ paśyati sarvatra sarvaṁ ca mayi paśyati |

तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ६-३० ॥

tasyāhaṁ na praṇaśyāmi sa ca me na praṇaśyati || 6-30||

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।

sarvabhūtasthitaṁ yo māṁ bhajatyekatvamāsthitaḥ |

सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ६-३१ ॥

sarvathā vartamāno'pi sa yogī mayi vartate || 6-31||

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।

ātmaupamyena sarvatra samaṁ paśyati yo'rjuna |

सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ६-३२ ॥

sukhaṁ vā yadi vā duḥkhaṁ sa yogī paramo mataḥ || 6-32||

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।

yo'yaṁ yogastvayā proktaḥ sāmyena madhusūdana ।

एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥ ६-३३ ॥

etasyāhaṁ na paśyāmi cañcalatvātsthitiṁ sthirām ।। 6-33।।

चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद् दृढम् ।

cañcalaṁ hi manaḥ kṛṣṇa pramāthi balavad dṛḍham ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ६-३४ ॥

tasyāhaṁ nigrahaṁ manye vāyoriva suduṣkaram ।। 6-34।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

asaṁśayaṁ mahābāho mano durnigrahaṁ calam ।

अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ ६-३५ ॥

abhyāsena tu kaunteya vairāgyeṇa ca gṛhyate ।। 6-35।।

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।

asaṁyatātmanā yogo duṣprāpa iti me matiḥ ।

वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ६-३६ ॥

vaśyātmanā tu yatatā śakyo'vāptumupāyataḥ ।। 6-36।।

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।

ayatiḥ śraddhayopeto yogāccalitamānasaḥ ।

अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ६-३७ ॥

aprāpya yogasaṁsiddhiṁ kāṁ gatiṁ kṛṣṇa gacchati ।। 6-37।।

कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।

kaccinnobhayavibhraṣṭaśchinnābhramiva naśyati ।

अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ६-३८ ॥

apratiṣṭho mahābāho vimūḍho brahmaṇaḥ pathi ।। 6-38।।

एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।

etanme saṁśayaṁ kṛṣṇa chettumarhasyaśeṣataḥ ।

त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ६-३९ ॥

tvadanyaḥ saṁśayasyāsya chettā na hyupapadyate ।। 6-39।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।

pārtha naiveha nāmutra vināśastasya vidyate ।

न हि कल्याणकृत्कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति ॥ ६-४० ॥

na hi kalyāṇakṛtkaścid durgatiṁ tāta gacchati ।। 6-40।।

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।

prāpya puṇyakṛtāṁ lokānuṣitvā śāśvatīḥ samāḥ ।

शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ६-४१ ॥

śucīnāṁ śrīmatāṁ gehe yogabhraṣṭo'bhijāyate ।। 6-41।।

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।

athavā yogināmeva kule bhavati dhīmatām ।

एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ६-४२ ॥

etaddhi durlabhataraṁ loke janma yadīdṛśam ।। 6-42।।

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।

tatra taṁ buddhisaṁyogaṁ labhate paurvadehikam ।

यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥ ६-४३ ॥

yatate ca tato bhūyaḥ saṁsiddhau kurunandana ।। 6-43।।

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।

pūrvābhyāsena tenaiva hriyate hyavaśo'pi saḥ ।

जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ६-४४ ॥

jijñāsurapi yogasya śabdabrahmātivartate ।। 6-44।।

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।

prayatnādyatamānastu yogī saṁśuddhakilbiṣaḥ ।

अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ६-४५ ॥

anekajanmasaṁsiddhastato yāti parāṁ gatim ।। 6-45।।

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।

tapasvibhyo'dhiko yogī jñānibhyo'pi mato'dhikaḥ ।

कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ६-४६ ॥

karmibhyaścādhiko yogī tasmādyogī bhavārjuna ।। 6-46।।

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।

yogināmapi sarveṣāṁ madgatenāntarātmanā ।

श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ६-४७ ॥

śraddhāvānbhajate yo māṁ sa me yuktatamo mataḥ ।। 6-47।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

आत्मसंयमयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ātmasaṁyamayogo nāma ṣaṣṭho'dhyāyaḥ ।। 6।।

अथ सप्तमोऽध्यायः

atha saptamo'dhyāyaḥ

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।

mayyāsaktamanāḥ pārtha yogaṁ yuñjanmadāśrayaḥ ।

असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ ७-१ ॥

asaṁśayaṁ samagraṁ māṁ yathā jñāsyasi tacchṛṇu ।। 7-1।।

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।

jñānaṁ te'haṁ savijñānamidaṁ vakṣyāmyaśeṣataḥ ।

यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ ७-२ ॥

yajjñātvā neha bhūyo'nyajjñātavyamavaśiṣyate ।। 7-2।।

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।

manuṣyāṇāṁ sahasreṣu kaścidyatati siddhaye ।

यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ७-३ ॥

yatatāmapi siddhānāṁ kaścinmāṁ vetti tattvataḥ ।। 7-3।।

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।

bhūmirāpo'nalo vāyuḥ khaṁ mano buddhireva ca ।

अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ७-४ ॥

ahaṅkāra itīyaṁ me bhinnā prakṛtiraṣṭadhā ।। 7-4।।

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।

apareyamitastvanyāṁ prakṛtiṁ viddhi me parām ।

जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ७-५ ॥

jīvabhūtāṁ mahābāho yayedaṁ dhāryate jagat ।। 7-5।।

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।

etadyonīni bhūtāni sarvāṇītyupadhāraya ।

अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ७-६ ॥

ahaṁ kṛtsnasya jagataḥ prabhavaḥ pralayastathā ।। 7-6।।

मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति धनञ्जय ।

mattaḥ parataraṁ nānyatkiñcidasti dhanañjaya ।

मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७-७ ॥

mayi sarvamidaṁ protaṁ sūtre maṇigaṇā iva ।। 7-7।।

रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।

raso'hamapsu kaunteya prabhāsmi śaśisūryayoḥ ।

प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ७-८ ॥

praṇavaḥ sarvavedeṣu śabdaḥ khe pauruṣaṁ nṛṣu ।। 7-8।।

पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।

puṇyo gandhaḥ pṛthivyāṁ ca tejaścāsmi vibhāvasau ।

जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ७-९ ॥

jīvanaṁ sarvabhūteṣu tapaścāsmi tapasviṣu ।। 7-9।।

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।

bījaṁ māṁ sarvabhūtānāṁ viddhi pārtha sanātanam ।

बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ ७-१० ॥

buddhirbuddhimatāmasmi tejastejasvināmaham ।। 7-10।।

बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।

balaṁ balavatāṁ cāhaṁ kāmarāgavivarjitam ।

धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ७-११ ॥

dharmāviruddho bhūteṣu kāmo'smi bharatarṣabha ।। 7-11।।

ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।

ye caiva sāttvikā bhāvā rājasāstāmasāśca ye ।

मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ ७-१२ ॥

matta eveti tānviddhi na tvahaṁ teṣu te mayi ।। 7-12।।

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।

tribhirguṇamayairbhāvairebhiḥ sarvamidaṁ jagat ।

मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ ७-१३ ॥

mohitaṁ nābhijānāti māmebhyaḥ paramavyayam ।। 7-13।।

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।

daivī hyeṣā guṇamayī mama māyā duratyayā ।

मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ ७-१४ ॥

māmeva ye prapadyante māyāmetāṁ taranti te ।। 7-14।।

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।

na māṁ duṣkṛtino mūḍhāḥ prapadyante narādhamāḥ ।

माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ ७-१५ ॥

māyayāpahṛtajñānā āsuraṁ bhāvamāśritāḥ ।। 7-15।।

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।

caturvidhā bhajante māṁ janāḥ sukṛtino'rjuna ।

आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ ७-१६ ॥

ārto jijñāsurarthārthī jñānī ca bharatarṣabha ।। 7-16।।

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।

teṣāṁ jñānī nityayukta ekabhaktirviśiṣyate ।

प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ ७-१७ ॥

priyo hi jñānino'tyarthamahaṁ sa ca mama priyaḥ ।। 7-17।।

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।

udārāḥ sarva evaite jñānī tvātmaiva me matam ।

आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ ७-१८ ॥

āsthitaḥ sa hi yuktātmā māmevānuttamāṁ gatim ।। 7-18।।

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।

bahūnāṁ janmanāmante jñānavānmāṁ prapadyate ।

वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ ७-१९ ॥

vāsudevaḥ sarvamiti sa mahātmā sudurlabhaḥ ।। 7-19।।

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।

kāmaistaistairhṛtajñānāḥ prapadyante'nyadevatāḥ ।

तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ ७-२० ॥

taṁ taṁ niyamamāsthāya prakṛtyā niyatāḥ svayā ।। 7-20।।

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।

yo yo yāṁ yāṁ tanuṁ bhaktaḥ śraddhayārcitumicchati ।

तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ ७-२१ ॥

tasya tasyācalāṁ śraddhāṁ tāmeva vidadhāmyaham ।। 7-21।।

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।

sa tayā śraddhayā yuktastasyārādhanamīhate ।

लभते च ततः कामान्मयैवविहितान्हि तान् ॥ ७-२२ ॥

labhate ca tataḥ kāmānmayaivavihitānhi tān ।। 7-22।।

अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।

antavattu phalaṁ teṣāṁ tadbhavatyalpamedhasām ।

देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥ ७-२३ ॥

devāndevayajo yānti madbhaktā yānti māmapi ।। 7-23।।

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।

avyaktaṁ vyaktimāpannaṁ manyante māmabuddhayaḥ |

परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ ७-२४ ॥

paraṁ bhāvamajānanto mamāvyayamanuttamam || 7-24||

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।

nāhaṁ prakāśaḥ sarvasya yogamāyāsamāvṛtaḥ |

मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥ ७-२५ ॥

mūḍho'yaṁ nābhijānāti loko māmajamavyayam || 7-25||

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।

vedāhaṁ samatītāni vartamānāni cārjuna |

भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥ ७-२६ ॥

bhaviṣyāṇi ca bhūtāni māṁ tu veda na kaścana || 7-26||

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।

icchādveṣasamutthena dvandvamohena bhārata |

सर्वभूतानि सम्मोहं सर्गे यान्ति परन्तप ॥ ७-२७ ॥

sarvabhūtāni sammohaṁ sarge yānti parantapa || 7-27||

येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

yeṣāṁ tvantagataṁ pāpaṁ janānāṁ puṇyakarmaṇām |

ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥ ७-२८ ॥

te dvandvamohanirmuktā bhajante māṁ dṛḍhavratāḥ || 7-28||

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।

jarāmaraṇamokṣāya māmāśritya yatanti ye ।

ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥ ७-२९ ॥

te brahma tadviduḥ kṛtsnamadhyātmaṁ karma cākhilam ।। 7-29।।

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।

sādhibhūtādhidaivaṁ māṁ sādhiyajñaṁ ca ye viduḥ ।

प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ७-३० ॥

prayāṇakāle'pi ca māṁ te viduryuktacetasaḥ ।। 7-30।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

jñānavijñānayogo nāma saptamo'dhyāyaḥ ।। 7।।

अथ अष्टमोऽध्यायः

atha aṣṭamo'dhyāyaḥ

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca |

किं तद् ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।

kiṁ tad brahma kimadhyātmaṁ kiṁ karma puruṣottama |

अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ ८-१ ॥

adhibhūtaṁ ca kiṁ proktamadhidaivaṁ kimucyate || 8-1||

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।

adhiyajñaḥ kathaṁ ko'tra dehe'sminmadhusūdana |

प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥ ८-२ ॥

prayāṇakāle ca kathaṁ jñeyo'si niyatātmabhiḥ || 8-2||

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca |

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।

akṣaraṁ brahma paramaṁ svabhāvo'dhyātmamucyate |

भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥ ८-३ ॥

bhūtabhāvodbhavakaro visargaḥ karmasañjñitaḥ || 8-3||

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।

adhibhūtaṁ kṣaro bhāvaḥ puruṣaścādhidaivatam ।

अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥ ८-४ ॥

adhiyajño'hamevātra dehe dehabhṛtāṁ vara ।। 8-4।।

अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।

antakāle ca māmeva smaranmuktvā kalevaram ।

यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ८-५ ॥

yaḥ prayāti sa madbhāvaṁ yāti nāstyatra saṁśayaḥ ।। 8-5।।

यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।

yaṁ yaṁ vāpi smaranbhāvaṁ tyajatyante kalevaram ।

तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥ ८-६ ॥

taṁ tamevaiti kaunteya sadā tadbhāvabhāvitaḥ ।। 8-6।।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च ।

tasmātsarveṣu kāleṣu māmanusmara yudhya ca ।

मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयः ॥ ८-७ ॥ or संशयम्

mayyarpitamanobuddhirmāmevaiṣyasyasaṁśayaḥ ।। 8-7।। or **saṁśayam**

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।

abhyāsayogayuktena cetasā nānyagāminā ।

परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ॥ ८-८ ॥

paramaṁ puruṣaṁ divyaṁ yāti pārthānucintayan ।। 8-8।।

कविं पुराणमनुशासितारं

kaviṁ purāṇamanuśāsitāraṁ

अणोरणीयंसमनुस्मरेद्यः ।

aṇoraṇīyaṁsamanusmaredyaḥ |

सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूपं

sarvasya dhātāramacintyarūpaṁ

आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ ८-९ ॥

ādityavarṇaṁ tamasaḥ parastāt || 8-9||

प्रयाणकाले मनसाऽचलेन

prayāṇakāle manasā'calena

भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।

bhaktyā yukto yogabalena caiva |

भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक्

bhruvormadhye prāṇamāveśya samyak

स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ ८-१० ॥

sa taṁ paraṁ puruṣamupaiti divyam || 8-10||

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति

yadakṣaraṁ vedavido vadanti

विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।

viśanti yadyatayo vītarāgāḥ |

यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति

yadicchanto brahmacaryaṁ caranti

तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ८-११ ॥

tatte padaṁ saṅgraheṇa pravakṣye || 8-11||

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।

sarvadvārāṇi saṁyamya mano hṛdi nirudhya ca |

मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥ ८-१२ ॥

mūdhnyārdhāyātmanaḥ prāṇamāsthito yogadhāraṇām || 8-12||

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।

omityekākṣaraṁ brahma vyāharanmāmanusmaran |

यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ ८-१३ ॥

yaḥ prayāti tyajandehaṁ sa yāti paramāṁ gatim || 8-13||

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।

ananyacetāḥ satataṁ yo māṁ smarati nityaśaḥ |

तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ ८-१४ ॥

tasyāhaṁ sulabhaḥ pārtha nityayuktasya yoginaḥ || 8-14||

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।

māmupetya punarjanma duḥkhālayamaśāśvatam |

नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ ८-१५ ॥

nāpnuvanti mahātmānaḥ saṁsiddhiṁ paramāṁ gatāḥ || 8-15||

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।

ābrahmabhuvanāllokāḥ punarāvartino'rjuna ।

मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ८-१६ ॥

māmupetya tu kaunteya punarjanma na vidyate ।। 8-16।।

सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद् ब्रह्मणो विदुः ।

sahasrayugaparyantamaharyad brahmaṇo viduḥ ।

रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ ८-१७ ॥

rātriṁ yugasahasrāntāṁ te'horātravido janāḥ ।। 8-17।।

अव्यक्ताद् व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।

avyaktād vyaktayaḥ sarvāḥ prabhavantyaharāgame ।

रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ ८-१८ ॥

rātryāgame pralīyante tatraivāvyaktasañjñake ।। 8-18।।

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।

bhūtagrāmaḥ sa evāyaṁ bhūtvā bhūtvā pralīyate ।

रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥ ८-१९ ॥

rātryāgame'vaśaḥ pārtha prabhavatyaharāgame ।। 8-19।।

परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ।

parastasmāttu bhāvo'nyo'vyakto'vyaktātsanātanaḥ ।

यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ ८-२० ॥

yaḥ sa sarveṣu bhūteṣu naśyatsu na vinaśyati ।। 8-20।।

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।

avyakto'kṣara ityuktastamāhuḥ paramāṁ gatim ।

यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ ८-२१ ॥

yaṁ prāpya na nivartante taddhāma paramaṁ mama ।। 8-21।।

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।

puruṣaḥ sa paraḥ pārtha bhaktyā labhyastvananyayā ।

यस्यान्तःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ ८-२२ ॥

yasyāntaḥsthāni bhūtāni yena sarvamidaṁ tatam ।। 8-22।।

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।

yatra kāle tvanāvṛttimāvṛttiṁ caiva yoginaḥ ।

प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ ८-२३ ॥

prayātā yānti taṁ kālaṁ vakṣyāmi bharatarṣabha ।। 8-23।।

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ।

agnirjotirahaḥ śuklaḥ ṣaṇmāsā uttarāyaṇam ।

तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥ ८-२४ ॥

tatra prayātā gacchanti brahma brahmavido janāḥ ।। 8-24।।

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ।

dhūmo rātristathā kṛṣṇaḥ ṣaṇmāsā dakṣiṇāyanam ।

तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥ ८-२५ ॥

tatra cāndramasaṁ jyotiryogī prāpya nivartate ।। 8-25।।

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।

śuklakṛṣṇe gatī hyete jagataḥ śāśvate mate |

एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः ॥ ८-२६ ॥

ekayā yātyanāvṛttimanyayāvartate punaḥ || 8-26||

नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।

naite sṛtī pārtha jānanyogī muhyati kaścana |

तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥ ८-२७ ॥

tasmātsarveṣu kāleṣu yogayukto bhavārjuna || 8-27||

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव

vedeṣu yajñeṣu tapaḥsu caiva

दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।

dāneṣu yatpuṇyaphalaṁ pradiṣṭam |

अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा

atyeti tatsarvamidaṁ viditvā

योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥ ८-२८ ॥

yogī paraṁ sthānamupaiti cādyam || 8-28||

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

अक्षरब्रह्मयोगो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

akṣarabrahmayogo nāmāṣṭamo'dhyāyaḥ | | 8 | |

अथ नवमोऽध्यायः

atha navamo'dhyāyaḥ

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।

idaṁ tu te guhyatamaṁ pravakṣyāmyanasūyave ।

ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ ९-१ ॥

jñānaṁ vijñānasahitaṁ yajjñātvā mokṣyase'śubhāt ।। 9-1।।

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।

rājavidyā rājaguhyaṁ pavitramidamuttamam ।

प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ ९-२ ॥

pratyakṣāvagamaṁ dharmyaṁ susukhaṁ kartumavyayam ।। 9-2।।

अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परन्तप ।

aśraddadhānāḥ puruṣā dharmasyāsya parantapa ।

अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ९-३ ॥

aprāpya māṁ nivartante mṛtyusaṁsāravartmani ।। 9-3।।

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।

mayā tatamidaṁ sarvaṁ jagadavyaktamūrtinā ।

मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥ ९-४ ॥

matsthāni sarvabhūtāni na cāhaṁ teṣvavasthitaḥ ।। 9-4।।

न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।

na ca matsthāni bhūtāni paśya me yogamaiśvaram ।

भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥ ९-५ ॥

bhūtabhṛnna ca bhūtastho mamātmā bhūtabhāvanaḥ ।। 9-5।।

यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।

yathākāśasthito nityaṁ vāyuḥ sarvatrago mahān ।

तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ९-६ ॥

tathā sarvāṇi bhūtāni matsthānītyupadhāraya ।। 9-6।।

सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।

sarvabhūtāni kaunteya prakṛtiṁ yānti māmikām ।

कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ९-७ ॥

kalpakṣaye punastāni kalpādau visṛjāmyaham ।। 9-7।।

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।

prakṛtiṁ svāmavaṣṭabhya visṛjāmi punaḥ punaḥ ।

भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ९-८ ॥

bhūtagrāmamimaṁ kṛtsnamavaśaṁ prakṛtervaśāt ।। 9-8।।

न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ।

na ca māṁ tāni karmāṇi nibadhnanti dhanañjaya ।

उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥ ९-९ ॥

udāsīnavadāsīnamasaktaṁ teṣu karmasu ।। 9-9।।

मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ।

mayādhyakṣeṇa prakṛtiḥ sūyate sacarācaram ।

हेतुनानेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥ ९-१० ॥

hetunānena kaunteya jagadviparivartate ।। 9-10।।

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।

avajānanti māṁ mūḍhā mānuṣīṁ tanumāśritam ।

परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥ ९-११ ॥

paraṁ bhāvamajānanto mama bhūtamaheśvaram ।। 9-11।।

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।

moghāśā moghakarmāṇo moghajñānā vicetasaḥ ।

राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥ ९-१२ ॥

rākṣasīmāsurīṁ caiva prakṛtiṁ mohinīṁ śritāḥ ।। 9-12।।

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।

mahātmānastu māṁ pārtha daivīṁ prakṛtimāśritāḥ ।

भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ ९-१३ ॥

bhajantyananyamanaso jñātvā bhūtādimavyayam ।। 9-13।।

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।

satataṁ kīrtayanto māṁ yatantaśca dṛḍhavratāḥ ।

नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ ९-१४ ॥

namasyantaśca māṁ bhaktyā nityayuktā upāsate ।। 9-14।।

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।

jñānayajñena cāpyanye yajanto māmupāsate ।

एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ ९-१५ ॥

ekatvena pṛthaktvena bahudhā viśvatomukham ।। 9-15।।

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।

ahaṁ kraturahaṁ yajñaḥ svadhāhamahamauṣadham ।

मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ ९-१६ ॥

mantro'hamahamevājyamahamagnirahaṁ hutam ।। 9-16।।

पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।

pitāhamasya jagato mātā dhātā pitāmahaḥ ।

वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक्साम यजुरेव च ॥ ९-१७ ॥

vedyaṁ pavitramoṅkāra ṛksāma yajureva ca ।। 9-17।।

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।

gatirbhartā prabhuḥ sākṣī nivāsaḥ śaraṇaṁ suhṛt ।

प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ ९-१८ ॥

prabhavaḥ pralayaḥ sthānaṁ nidhānaṁ bījamavyayam ।। 9-18।।

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।

tapāmyahamahaṁ varṣaṁ nigṛhṇāmyutsṛjāmi ca ।

अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ ९-१९ ॥

amṛtaṁ caiva mṛtyuśca sadasaccāhamarjuna ।। 9-19।।

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा

traividyā māṁ somapāḥ pūtapāpā

यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।

yajñairiṣṭvā svargatiṁ prārthayante ।

ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकं

te puṇyamāsādya surendralokaṁ

अश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥ ९-२० ॥

aśnanti divyāndivi devabhogān ।। 9-20।।

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं

te taṁ bhuktvā svargalokaṁ viśālaṁ

क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।

kṣīṇe puṇye martyalokaṁ viśanti ।

एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना

evaṁ trayīdharmamanuprapannā

गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ ९-२१ ॥

gatāgataṁ kāmakāmā labhante ।। 9-21।।

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।

ananyāścintayanto māṁ ye janāḥ paryupāsate |

तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ ९-२२ ॥

teṣāṁ nityābhiyuktānāṁ yogakṣemaṁ vahāmyaham || 9-22||

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।

ye'pyanyadevatābhaktā yajante śraddhayānvitāḥ |

तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥ ९-२३ ॥

te'pi māmeva kaunteya yajantyavidhipūrvakam || 9-23||

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।

ahaṁ hi sarvayajñānāṁ bhoktā ca prabhureva ca |

न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥ ९-२४ ॥

na tu māmabhijānanti tattvenātaścyavanti te || 9-24||

यान्ति देवव्रता देवान्पितॄन्यान्ति पितृव्रताः ।

yānti devavratā devānpitṝnyānti pitṛvratāḥ |

भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥ ९-२५ ॥

bhūtāni yānti bhūtejyā yānti madyājino'pi mām || 9-25||

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।

patraṁ puṣpaṁ phalaṁ toyaṁ yo me bhaktyā prayacchati |

तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ ९-२६ ॥

tadahaṁ bhaktyupahṛtamaśnāmi prayatātmanaḥ || 9-26||

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत्।

yatkaroṣi yadaśnāsi yajjuhoṣi dadāsi yat |

यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम्॥ ९-२७ ॥

yattapasyasi kaunteya tatkuruṣva madarpaṇam || 9-27||

शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः।

śubhāśubhaphalairevaṁ mokṣyase karmabandhanaiḥ |

संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ ९-२८ ॥

sannyāsayogayuktātmā vimukto māmupaiṣyasi || 9-28||

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः।

samo'haṁ sarvabhūteṣu na me dveṣyo'sti na priyaḥ |

ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम्॥ ९-२९ ॥

ye bhajanti tu māṁ bhaktyā mayi te teṣu cāpyaham || 9-29||

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक्।

api cetsudurācāro bhajate māmananyabhāk |

साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः॥ ९-३० ॥

sādhureva sa mantavyaḥ samyagvyavasito hi saḥ || 9-30||

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति।

kṣipraṁ bhavati dharmātmā śaśvacchāntiṁ nigacchati |

कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति॥ ९-३१ ॥

kaunteya pratijānīhi na me bhaktaḥ praṇaśyati || 9-31||

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः।
māṁ hi pārtha vyapāśritya ye'pi syuḥ pāpayonayaḥ ।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम्॥ ९-३२॥
striyo vaiśyāstathā śūdrāste'pi yānti parāṁ gatim ।। 9-32।।

किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा।
kiṁ punarbrāhmaṇāḥ puṇyā bhaktā rājarṣayastathā ।
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम्॥ ९-३३॥
anityamasukhaṁ lokamimaṁ prāpya bhajasva mām ।। 9-33।।

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु।
manmanā bhava madbhakto madyājī māṁ namaskuru ।
मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः॥ ९-३४॥
māmevaiṣyasi yuktvaivamātmānaṁ matparāyaṇaḥ ।। 9-34।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु
om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde
राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः॥ ९॥
rājavidyārājaguhyayogo nāma navamo'dhyāyaḥ ।। 9।।

अथ दशमोऽध्यायः

atha daśamo'dhyāyaḥ

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।

bhūya eva mahābāho śṛṇu me paramaṁ vacaḥ ।

यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १०-१ ॥

yatte'haṁ prīyamāṇāya vakṣyāmi hitakāmyayā ।। 10-1।।

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।

na me viduḥ suragaṇāḥ prabhavaṁ na maharṣayaḥ ।

अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ १०-२ ॥

ahamādirhi devānāṁ maharṣīṇāṁ ca sarvaśaḥ ।। 10-2।।

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।

yo māmajamanādiṁ ca vetti lokamaheśvaram ।

असम्मूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०-३ ॥

asammūḍhaḥ sa martyeṣu sarvapāpaiḥ pramucyate ।। 10-3।।

बुद्धिर्ज्ञानमसम्मोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।

buddhirjñānamasammohaḥ kṣamā satyaṁ damaḥ śamaḥ |

सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥ १०-४ ॥

sukhaṁ duḥkhaṁ bhavo'bhāvo bhayaṁ cābhayameva ca || 10-4||

अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।

ahiṁsā samatā tuṣṭistapo dānaṁ yaśo'yaśaḥ |

भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥ १०-५ ॥

bhavanti bhāvā bhūtānāṁ matta eva pṛthagvidhāḥ || 10-5||

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।

maharṣayaḥ sapta pūrve catvāro manavastathā |

मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ १०-६ ॥

madbhāvā mānasā jātā yeṣāṁ loka imāḥ prajāḥ || 10-6||

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

etāṁ vibhūtiṁ yogaṁ ca mama yo vetti tattvataḥ |

सोऽविकम्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ १०-७ ॥

so'vikampena yogena yujyate nātra saṁśayaḥ || 10-7||

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

ahaṁ sarvasya prabhavo mattaḥ sarvaṁ pravartate |

इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ १०-८ ॥

iti matvā bhajante māṁ budhā bhāvasamanvitāḥ || 10-8||

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।

maccittā madgataprāṇā bodhayantaḥ parasparam ।

कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ १०-९ ॥

kathayantaśca māṁ nityaṁ tuṣyanti ca ramanti ca ।। 10-9।।

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।

teṣāṁ satatayuktānāṁ bhajatāṁ prītipūrvakam ।

ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥ १०-१० ॥

dadāmi buddhiyogaṁ taṁ yena māmupayānti te ।। 10-10।।

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।

teṣāmevānukampārthamahamajñānajaṁ tamaḥ ।

नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ १०-११ ॥

nāśayāmyātmabhāvastho jñānadīpena bhāsvatā ।। 10-11।।

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।

paraṁ brahma paraṁ dhāma pavitraṁ paramaṁ bhavān ।

पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ १०-१२ ॥

puruṣaṁ śāśvataṁ divyamādidevamajaṁ vibhum ।। 10-12।।

आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।

āhustvāmṛṣayaḥ sarve devarṣirnāradastathā ।

असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ १०-१३ ॥

asito devalo vyāsaḥ svayaṁ caiva bravīṣi me ।। 10-13।।

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।

sarvametadṛtaṁ manye yanmāṁ vadasi keśava ।

न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १०-१४ ॥

na hi te bhagavanvyaktiṁ vidurdevā na dānavāḥ ।। 10-14।।

स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।

svayamevātmanātmānaṁ vettha tvaṁ puruṣottama ।

भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १०-१५ ॥

bhūtabhāvana bhūteśa devadeva jagatpate ।। 10-15।।

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।

vaktumarhasyaśeṣeṇa divyā hyātmavibhūtayaḥ ।

याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १०-१६ ॥

yābhirvibhūtibhirlokānimāṁstvaṁ vyāpya tiṣṭhasi ।। 10-16।।

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।

kathaṁ vidyāmahaṁ yogiṁstvāṁ sadā paricintayan ।

केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥ १०-१७ ॥

keṣu keṣu ca bhāveṣu cintyo'si bhagavanmayā ।। 10-17।।

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।

vistareṇātmano yogaṁ vibhūtiṁ ca janārdana ।

भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १०-१८ ॥

bhūyaḥ kathaya tṛptirhi śṛṇvato nāsti me'mṛtam ।। 10-18।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।

hanta te kathayiṣyāmi divyā hyātmavibhūtayaḥ ।

प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥ १०-१९ ॥

prādhānyataḥ kuruśreṣṭha nāstyanto vistarasya me ।। 10-19।।

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।

ahamātmā guḍākeśa sarvabhūtāśayasthitaḥ ।

अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥ १०-२० ॥

ahamādiśca madhyaṁ ca bhūtānāmanta eva ca ।। 10-20।।

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।

ādityānāmahaṁ viṣṇurjyotiṣāṁ raviraṁśumān ।

मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ १०-२१ ॥

marīcirmarutāmasmi nakṣatrāṇāmahaṁ śaśī ।। 10-21।।

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।

vedānāṁ sāmavedo'smi devānāmasmi vāsavaḥ |

इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ १०-२२ ॥

indriyāṇāṁ manaścāsmi bhūtānāmasmi cetanā || 10-22||

रुद्राणां शङ्करश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।

rudrāṇāṁ śaṅkaraścāsmi vitteśo yakṣarakṣasām |

वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ १०-२३ ॥

vasūnāṁ pāvakaścāsmi meruḥ śikhariṇāmaham || 10-23||

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।

purodhasāṁ ca mukhyaṁ māṁ viddhi pārtha bṛhaspatim |

सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥ १०-२४ ॥

senānīnāmahaṁ skandaḥ sarasāmasmi sāgaraḥ || 10-24||

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।

maharṣīṇāṁ bhṛgurahaṁ girāmasmyekamakṣaram |

यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ १०-२५ ॥

yajñānāṁ japayajño'smi sthāvarāṇāṁ himālayaḥ || 10-25||

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।

aśvatthaḥ sarvavṛkṣāṇāṁ devarṣīṇāṁ ca nāradaḥ |

गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ १०-२६ ॥

gandharvāṇāṁ citrarathaḥ siddhānāṁ kapilo muniḥ || 10-26||

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।

uccaiḥśravasamaśvānāṁ viddhi māmamṛtodbhavam |

ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ १०-२७ ॥

airāvataṁ gajendrāṇāṁ narāṇāṁ ca narādhipam || 10-27||

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।

āyudhānāmahaṁ vajraṁ dhenūnāmasmi kāmadhuk |

प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ १०-२८ ॥

prajanaścāsmi kandarpaḥ sarpāṇāmasmi vāsukiḥ || 10-28||

अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।

anantaścāsmi nāgānāṁ varuṇo yādasāmaham |

पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥ १०-२९ ॥

pitṝṇāmaryamā cāsmi yamaḥ saṁyamatāmaham || 10-29||

प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।

prahlādaścāsmi daityānāṁ kālaḥ kalayatāmaham |

मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ १०-३० ॥

mṛgāṇāṁ ca mṛgendro'haṁ vainateyaśca pakṣiṇām || 10-30||

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।

pavanaḥ pavatāmasmi rāmaḥ śastrabhṛtāmaham |

झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥ १०-३१ ॥

jhaṣāṇāṁ makaraścāsmi srotasāmasmi jāhnavī || 10-31||

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।

sargāṇāmādirantaśca madhyaṁ caivāhamarjuna ।

अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ १०-३२ ॥

adhyātmavidyā vidyānāṁ vādaḥ pravadatāmaham ।। 10-32।।

अक्षराणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।

akṣarāṇāmakāro'smi dvandvaḥ sāmāsikasya ca ।

अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः ॥ १०-३३ ॥

ahamevākṣayaḥ kālo dhātāhaṁ viśvatomukhaḥ ।। 10-33।।

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।

mṛtyuḥ sarvaharaścāhamudbhavaśca bhaviṣyatām ।

कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ १०-३४ ॥

kīrtiḥ śrīrvākca nārīṇāṁ smṛtirmedhā dhṛtiḥ kṣamā ।। 10-34।।

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।

bṛhatsāma tathā sāmnāṁ gāyatrī chandasāmaham ।

मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥ १०-३५ ॥

māsānāṁ mārgaśīrṣo'hamṛtūnāṁ kusumākaraḥ ।। 10-35।।

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।

dyūtaṁ chalayatāmasmi tejastejasvināmaham ।

जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ १०-३६ ॥

jayo'smi vyavasāyo'smi sattvaṁ sattvavatāmaham ।। 10-36।।

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनञ्जयः ।

vṛṣṇīnāṁ vāsudevo'smi pāṇḍavānāṁ dhanañjayaḥ ।

मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ १०-३७ ॥

munīnāmapyahaṁ vyāsaḥ kavīnāmuśanā kaviḥ ।। 10-37।।

दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।

daṇḍo damayatāmasmi nītirasmi jigīṣatām ।

मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥ १०-३८ ॥

maunaṁ caivāsmi guhyānāṁ jñānaṁ jñānavatāmaham ।। 10-38।।

यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।

yaccāpi sarvabhūtānāṁ bījaṁ tadahamarjuna ।

न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥ १०-३९ ॥

na tadasti vinā yatsyānmayā bhūtaṁ carācaram ।। 10-39।।

नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परन्तप ।

nānto'sti mama divyānāṁ vibhūtīnāṁ parantapa ।

एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ १०-४० ॥

eṣa tūddeśataḥ prokto vibhūtervistaro mayā ।। 10-40।।

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

yadyadvibhūtimatsattvaṁ śrīmadūrjitameva vā ।

तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंशसम्भवम् ॥ १०-४१ ॥

tattadevāvagaccha tvaṁ mama tejoṁśasambhavam ।। 10-41।।

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।

athavā bahunaitena kiṁ jñātena tavārjuna ।

विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ १०-४२ ॥

viṣṭabhyāhamidaṁ kṛtsnamekāṁśena sthito jagat ।। 10-42।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

vibhūtiyogo nāma daśamo'dhyāyaḥ ।। 10।।

अथैकादशोऽध्यायः

athaikādaśo'dhyāyaḥ

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca |

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।

madanugrahāya paramaṁ guhyamadhyātmasañjñitam |

यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ ११-१ ॥

yattvayoktaṁ vacastena moho'yaṁ vigato mama || 11-1||

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।

bhavāpyayau hi bhūtānāṁ śrutau vistaraśo mayā |

त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ ११-२ ॥

tvattaḥ kamalapatrākṣa māhātmyamapi cāvyayam || 11-2||

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।

evametadyathāttha tvamātmānaṁ parameśvara |

द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ११-३ ॥

draṣṭumicchāmi te rūpamaiśvaraṁ puruṣottama || 11-3||

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।

manyase yadi tacchakyaṁ mayā draṣṭumiti prabho ।

योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥ ११-४ ॥

yogeśvara tato me tvaṁ darśayātmānamavyayam ।। 11-4।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।

paśya me pārtha rūpāṇi śataśo'tha sahasraśaḥ ।

नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥ ११-५ ॥

nānāvidhāni divyāni nānāvarṇākṛtīni ca ।। 11-5।।

पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।

paśyādityānvasūnrudrānaśvinau marutastathā ।

बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ११-६ ॥

bahūnyadṛṣṭapūrvāṇi paśyāścaryāṇi bhārata ।। 11-6।।

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।

ihaikasthaṁ jagatkṛtsnaṁ paśyādya sacarācaram ।

मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद् द्रष्टुमिच्छसि ॥ ११-७ ॥

mama dehe guḍākeśa yaccānyad draṣṭumicchasi ।। 11-7।।

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।

na tu māṁ śakyase draṣṭumanenaiva svacakṣuṣā ।

दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ११-८ ॥

divyaṁ dadāmi te cakṣuḥ paśya me yogamaiśvaram ।। 11-8।।

सञ्जय उवाच ।

sañjaya uvāca ।

एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः ।

evamuktvā tato rājanmahāyogeśvaro hariḥ ।

दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ११-९ ॥

darśayāmāsa pārthāya paramaṁ rūpamaiśvaram ।। 11-9।।

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।

anekavaktranayanamanekādbhutadarśanam ।

अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ ११-१० ॥

anekadivyābharaṇaṁ divyānekodyatāyudham ।। 11-10।।

दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।

divyamālyāmbaradharaṁ divyagandhānulepanam ।

सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ ११-११ ॥

sarvāścaryamayaṁ devamanantaṁ viśvatomukham ।। 11-11।।

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।

divi sūryasahasrasya bhavedyugapadutthitā ।

यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥ ११-१२ ॥

yadi bhāḥ sadṛśī sā syādbhāsastasya mahātmanaḥ ।। 11-12।।

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।

tatraikasthaṁ jagatkṛtsnaṁ pravibhaktamanekadhā ।

अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पाण्डवस्तदा ॥ ११-१३ ॥

apaśyaddevadevasya śarīre pāṇḍavastadā ।। 11-13।।

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनञ्जयः ।

tataḥ sa vismayāviṣṭo hṛṣṭaromā dhanañjayaḥ ।

प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ॥ ११-१४ ॥

praṇamya śirasā devaṁ kṛtāñjalirabhāṣata ।। 11-14।।

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

पश्यामि देवांस्तव देव देहे

paśyāmi devāṁstava deva dehe

सर्वांस्तथा भूतविशेषसङ्घान् ।

sarvāṁstathā bhūtaviśeṣasaṅghān ।

ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थं

brahmāṇamīśaṁ kamalāsanasthaṁ

ऋषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान्॥ ११-१५ ॥

ṛṣīṁśca sarvānuragāṁśca divyān || 11-15||

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं

anekabāhūdaravaktranetraṁ

पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम्।

paśyāmi tvāṁ sarvato'nantarūpam |

नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं

nāntaṁ na madhyaṁ na punastavādiṁ

पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप॥ ११-१६ ॥

paśyāmi viśveśvara viśvarūpa || 11-16||

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च

kirīṭinaṁ gadinaṁ cakriṇaṁ ca

तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम्।

tejorāśiṁ sarvato dīptimantam |

पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ताद्

paśyāmi tvāṁ durnirīkṣyaṁ samantād

दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम्॥ ११-१७ ॥

dīptānalārkadyutimaprameyam || 11-17||

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं

tvamakṣaraṁ paramaṁ veditavyaṁ

त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।

tvamasya viśvasya paraṁ nidhānam ।

त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता

tvamavyayaḥ śāśvatadharmagoptā

सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥ ११-१८ ॥

sanātanastvaṁ puruṣo mato me ।। 11-18।।

अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्यम्

anādimadhyāntamanantavīryam

अनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।

anantabāhuṁ śaśisūryanetram ।

पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं

paśyāmi tvāṁ dīptahutāśavaktraṁ

स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥ ११-१९ ॥

svatejasā viśvamidaṁ tapantam ।। 11-19।।

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि

dyāvāpṛthivyoridamantaraṁ hi

व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।

vyāptaṁ tvayaikena diśaśca sarvāḥ ।

दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं

dṛṣṭvādbhutaṁ rūpamugraṁ tavedaṁ

लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥ ११-२० ॥

lokatrayaṁ pravyathitaṁ mahātman || 11-20||

अमी हि त्वां सुरसङ्घा विशन्ति

amī hi tvāṁ surasaṅghā viśanti

केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।

kecidbhītāḥ prāñjalayo gṛṇanti |

स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसङ्घाः

svastītyuktvā maharṣisiddhasaṅghāḥ

स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥ ११-२१ ॥

stuvanti tvāṁ stutibhiḥ puṣkalābhiḥ || 11-21||

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या

rudrādityā vasavo ye ca sādhyā

विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ।

viśve'śvinau marutaścoṣmapāśca |

गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसङ्घा

gandharvayakṣāsurasiddhasaṅghā

वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥ ११-२२ ॥

vīkṣante tvāṁ vismitāścaiva sarve || 11-22||

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं

rūpaṁ mahatte bahuvaktranetraṁ

महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।

mahābāho bahubāhūrupādam |

बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं

bahūdaraṁ bahudaṁṣṭrākarālaṁ

दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाहम् ॥ ११-२३ ॥

dṛṣṭvā lokāḥ pravyathitāstathāham || 11-23||

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं

nabhaḥspṛśaṁ dīptamanekavarṇaṁ

व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।

vyāttānanaṁ dīptaviśālanetram |

दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा

dṛṣṭvā hi tvāṁ pravyathitāntarātmā

धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ॥ ११-२४ ॥

dhṛtiṁ na vindāmi śamaṁ ca viṣṇo || 11-24||

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि

daṁṣṭrākarālāni ca te mukhāni

दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ।

dṛṣṭvaiva kālānalasannibhāni |

दिशो न जाने न लभे च शर्म

diśo na jāne na labhe ca śarma

प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ ११-२५ ॥

prasīda deveśa jagannivāsa || 11-25||

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः

amī ca tvāṁ dhṛtarāṣṭrasya putrāḥ

सर्वे सहैवावनिपालसङ्घैः ।

sarve sahaivāvanipālasaṅghaiḥ |

भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ

bhīṣmo droṇaḥ sūtaputrastathāsau

सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥ ११-२६ ॥

sahāsmadīyairapi yodhamukhyaiḥ || 11-26||

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति

vaktrāṇi te tvaramāṇā viśanti

दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।

daṁṣṭrākarālāni bhayānakāni |

केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु

kecidvilagnā daśanāntareṣu

सन्दृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥ ११-२७ ॥

sandṛśyante cūrṇitairuttamāṅgaiḥ || 11-27||

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः

yathā nadīnāṁ bahavo'mbuvegāḥ

समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।

samudramevābhimukhā dravanti ।

तथा तवामी नरलोकवीरा

tathā tavāmī naralokavīrā

विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥ ११-२८ ॥

viśanti vaktrāṇyabhivijvalanti ।। 11-28।।

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा

yathā pradīptaṁ jvalanaṁ pataṅgā

विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।

viśanti nāśāya samṛddhavegāḥ ।

तथैव नाशाय विशन्ति लोकास्-

tathaiva nāśāya viśanti lokās-

तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥ ११-२९ ॥

tavāpi vaktrāṇi samṛddhavegāḥ ।। 11-29।।

लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्ताल्-

lelihyase grasamānaḥ samantāl-

लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ।

lokānsamagrānvadanairjvaladbhiḥ ।

तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं

tejobhirāpūrya jagatsamagraṁ

भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ॥ ११-३० ॥

bhāsastavogrāḥ pratapanti viṣṇo || 11-30||

आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो

ākhyāhi me ko bhavānugrarūpo

नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।

namo'stu te devavara prasīda |

विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं

vijñātumicchāmi bhavantamādyaṁ

न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥ ११-३१ ॥

na hi prajānāmi tava pravṛttim || 11-31||

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca |

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो

kālo'smi lokakṣayakṛtpravṛddho

लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।

lokānsamāhartumiha pravṛttaḥ |

ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे

ṛte'pi tvāṁ na bhaviṣyanti sarve

येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ॥ ११-३२ ॥

ye'vasthitāḥ pratyanīkeṣu yodhāḥ || 11-32||

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व

tasmāttvamuttiṣṭha yaśo labhasva

जित्वा शत्रून् भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम्।

jitvā śatrūn bhuṅkṣva rājyaṁ samṛddham |

मयैवैते निहताः पूर्वमेव

mayaivaite nihatāḥ pūrvameva

निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन्॥ ११-३३ ॥

nimittamātraṁ bhava savyasācin || 11-33||

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च

droṇaṁ ca bhīṣmaṁ ca jayadrathaṁ ca

कर्णं तथान्यानपि योधवीरान्।

karṇaṁ tathānyānapi yodhavīrān |

मया हतांस्त्वं जहि मव्यथिष्ठा

mayā hatāṁstvaṁ jahi mavyathiṣṭhā

युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान्॥ ११-३४ ॥

yudhyasva jetāsi raṇe sapatnān || 11-34||

सञ्जय उवाच ।

sañjaya uvāca ।

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य

etacchrutvā vacanaṁ keśavasya

कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ।

kṛtāñjalirvepamānaḥ kirīṭī ।

नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं

namaskṛtvā bhūya evāha kṛṣṇaṁ

सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ११-३५ ॥

sagadgadaṁ bhītabhītaḥ praṇamya ।। 11-35।।

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या

sthāne hṛṣīkeśa tava prakīrtyā

जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।

jagatprahṛṣyatyanurajyate ca ।

रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति

rakṣāṁsi bhītāni diśo dravanti

सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसङ्घाः ॥ ११-३६ ॥

sarve namasyanti ca siddhasaṅghāḥ ।। 11-36।।

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन्

kasmācca te na nameranmahātman

गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।

garīyase brahmaṇo'pyādikartre ।

अनन्त देवेश जगन्निवास

ananta deveśa jagannivāsa

त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ११-३७ ॥

tvamakṣaraṁ sadasattatparaṁ yat ।। 11-37।।

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्-

tvamādidevaḥ puruṣaḥ purāṇas-

त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।

tvamasya viśvasya paraṁ nidhānam ।

वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम

vettāsi vedyaṁ ca paraṁ ca dhāma

त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ॥ ११-३८ ॥

tvayā tataṁ viśvamanantarūpa ।। 11-38।।

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः

vāyuryamo'gnirvaruṇaḥ śaśāṅkaḥ

प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।

prajāpatistvaṁ prapitāmahaśca ।

नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः

namo namaste'stu sahasrakṛtvaḥ

पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥ ११-३९ ॥

punaśca bhūyo'pi namo namaste || 11-39||

नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते

namaḥ purastādatha pṛṣṭhataste

नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।

namo'stu te sarvata eva sarva |

अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वं

anantavīryāmitavikramastvaṁ

सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥ ११-४० ॥

sarvaṁ samāpnoṣi tato'si sarvaḥ || 11-40||

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं

sakheti matvā prasabhaṁ yaduktaṁ

हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।

he kṛṣṇa he yādava he sakheti |

अजानता महिमानं तवेदं

ajānatā mahimānaṁ tavedaṁ

मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥ ११-४१ ॥

mayā pramādātpraṇayena vāpi || 11-41||

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि

yaccāvahāsārthamasatkṛto'si

विहारशय्यासनभोजनेषु ।

vihāraśayyāsanabhojaneṣu |

एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं

eko'thavāpyacyuta tatsamakṣaṁ

तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ११-४२ ॥

tatkṣāmaye tvāmahamaprameyam || 11-42||

पितासि लोकस्य चराचरस्य

pitāsi lokasya carācarasya

त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।

tvamasya pūjyaśca gururgarīyān |

न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो

na tvatsamo'styabhyadhikaḥ kuto'nyo

लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥ ११-४३ ॥

lokatraye'pyapratimaprabhāva || 11-43||

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं

tasmātpraṇamya praṇidhāya kāyaṁ

प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ।

prasādaye tvāmahamīśamīḍyam |

पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः

piteva putrasya sakheva sakhyuḥ

प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥ ११-४४ ॥

priyaḥ priyāyārhasi deva soḍhum || 11-44||

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा

adṛṣṭapūrvaṁ hṛṣito'smi dṛṣṭvā

भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।

bhayena ca pravyathitaṁ mano me |

तदेव मे दर्शय देव रूपं

tadeva me darśaya deva rūpaṁ

प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ ११-४५ ॥

prasīda deveśa jagannivāsa || 11-45||

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तं

kirīṭinaṁ gadinaṁ cakrahastaṁ

इच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।

icchāmi tvāṁ draṣṭumahaṁ tathaiva |

तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन

tenaiva rūpeṇa caturbhujena

सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ११-४६ ॥

sahasrabāho bhava viśvamūrte || 11-46||

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं

mayā prasannena tavārjunedaṁ

रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।

rūpaṁ paraṁ darśitamātmayogāt ।

तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं

tejomayaṁ viśvamanantamādyaṁ

यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥ ११-४७ ॥

yanme tvadanyena na dṛṣṭapūrvam ।। 11-47।।

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्-

na vedayajñādhyayanairna dānair-

न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।

na ca kriyābhirna tapobhirugraiḥ ।

एवंरूपः शक्य अहं नृलोके

evaṁrūpaḥ śakya ahaṁ nṛloke

द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ११-४८ ॥

draṣṭuṁ tvadanyena kurupravīra ।। 11-48।।

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो

mā te vyathā mā ca vimūḍhabhāvo

दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ।

dṛṣṭvā rūpaṁ ghoramīdṛṅmamedam |

व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं

vyapetabhīḥ prītamanāḥ punastvaṁ

तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ११-४९ ॥

tadeva me rūpamidaṁ prapaśya || 11-49||

सञ्जय उवाच ।

sañjaya uvāca |

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा

ityarjunaṁ vāsudevastathoktvā

स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।

svakaṁ rūpaṁ darśayāmāsa bhūyaḥ |

आश्वासयामास च भीतमेनं

āśvāsayāmāsa ca bhītamenaṁ

भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ११-५० ॥

bhūtvā punaḥ saumyavapurmahātmā || 11-50||

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।

dṛṣṭvedaṁ mānuṣaṁ rūpaṁ tava saumyaṁ janārdana ।

इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ११-५१ ॥

idānīmasmi saṁvṛttaḥ sacetāḥ prakṛtiṁ gataḥ ।। 11-51।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।

sudurdarśamidaṁ rūpaṁ dṛṣṭavānasi yanmama ।

देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ॥ ११-५२ ॥

devā apyasya rūpasya nityaṁ darśanakāṅkṣiṇaḥ ।। 11-52।।

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।

nāhaṁ vedairna tapasā na dānena na cejyayā ।

शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ ११-५३ ॥

śakya evaṁvidho draṣṭuṁ dṛṣṭavānasi māṁ yathā ।। 11-53।।

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।

bhaktyā tvananyayā śakya ahamevaṁvidho'rjuna ।

ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ॥ ११-५४ ॥

jñātuṁ draṣṭuṁ ca tattvena praveṣṭuṁ ca parantapa ।। 11-54।।

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ।

matkarmakṛnmatparamo madbhaktaḥ saṅgavarjitaḥ |

निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥ ११-५५ ॥

nirvairaḥ sarvabhūteṣu yaḥ sa māmeti pāṇḍava || 11-55||

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

विश्वरूपदर्शनयोगो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

viśvarūpadarśanayogo nāmaikādaśo'dhyāyaḥ || 11||

अथ द्वादशोऽध्यायः

atha dvādaśo'dhyāyaḥ

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।

evaṁ satatayuktā ye bhaktāstvāṁ paryupāsate ।

ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १२-१ ॥

ye cāpyakṣaramavyaktaṁ teṣāṁ ke yogavittamāḥ ।। 12-1।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।

mayyāveśya mano ye māṁ nityayuktā upāsate ।

श्रद्धया परयोपेताः ते मे युक्ततमा मताः ॥ १२-२ ॥

śraddhayā parayopetāḥ te me yuktatamā matāḥ ।। 12-2।।

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।

ye tvakṣaramanirdeśyamavyaktaṁ paryupāsate ।

सर्वत्रगमचिन्त्यञ्च कूटस्थमचलन्ध्रुवम् ॥ १२-३ ॥

sarvatragamacintyañca kūṭasthamacalandhruvam ।। 12-3।।

सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।

sanniyamyendriyagrāmaṁ sarvatra samabuddhayaḥ ।

ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ १२-४ ॥

te prāpnuvanti māmeva sarvabhūtahite ratāḥ ।। 12-4।।

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ॥

kleśo'dhikatarasteṣāmavyaktāsaktacetasām ।।

अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ १२-५ ॥

avyaktā hi gatirduḥkhaṁ dehavadbhiravāpyate ।। 12-5।।

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।

ye tu sarvāṇi karmāṇi mayi sannyasya matparaḥ ।

अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥ १२-६ ॥

ananyenaiva yogena māṁ dhyāyanta upāsate ।। 12-6।।

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।

teṣāmahaṁ samuddhartā mṛtyusaṁsārasāgarāt ।

भवामि नचिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥ १२-७ ॥

bhavāmi nacirātpārtha mayyāveśitacetasām ।। 12-7।।

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।

mayyeva mana ādhatsva mayi buddhiṁ niveśaya ।

निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥ १२-८ ॥

nivasiṣyasi mayyeva ata ūrdhvaṁ na saṁśayaḥ ।। 12-8।।

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।

atha cittaṁ samādhātuṁ na śaknoṣi mayi sthiram |

अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय ॥ १२-९ ॥

abhyāsayogena tato māmicchāptuṁ dhanañjaya || 12-9||

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।

abhyāse'pyasamartho'si matkarmaparamo bhava |

मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १२-१० ॥

madarthamapi karmāṇi kurvansiddhimavāpsyasi || 12-10||

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।

athaitadapyaśakto'si kartuṁ madyogamāśritaḥ |

सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥ १२-११ ॥

sarvakarmaphalatyāgaṁ tataḥ kuru yatātmavān || 12-11||

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।

śreyo hi jñānamabhyāsājjñānāddhyānaṁ viśiṣyate |

ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥ १२-१२ ॥

dhyānātkarmaphalatyāgastyāgācchāntiranantaram || 12-12||

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।

adveṣṭā sarvabhūtānāṁ maitraḥ karuṇa eva ca |

निर्ममो निरहङ्कारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १२-१३ ॥

nirmamo nirahaṅkāraḥ samaduḥkhasukhaḥ kṣamī || 12-13||

सन्तुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।

santuṣṭaḥ satataṁ yogī yatātmā dṛḍhaniścayaḥ ।

मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १२-१४ ॥

mayyarpitamanobuddhiryo madbhaktaḥ sa me priyaḥ ।। 12-14।।

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।

yasmānnodvijate loko lokānnodvijate ca yaḥ ।

हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १२-१५ ॥

harṣāmarṣabhayodvegairmukto yaḥ sa ca me priyaḥ ।। 12-15।।

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।

anapekṣaḥ śucirdakṣa udāsīno gatavyathaḥ ।

सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १२-१६ ॥

sarvārambhaparityāgī yo madbhaktaḥ sa me priyaḥ ।। 12-16।।

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।

yo na hṛṣyati na dveṣṭi na śocati na kāṅkṣati ।

शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १२-१७ ॥

śubhāśubhaparityāgī bhaktimānyaḥ sa me priyaḥ ।। 12-17।।

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।

samaḥ śatrau ca mitre ca tathā mānāpamānayoḥ ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥ १२-१८ ॥

śītoṣṇasukhaduḥkheṣu samaḥ saṅgavivarjitaḥ ।। 12-18।।

तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सन्तुष्टो येन केनचित् ।

tulyanindāstutirmaunī santuṣṭo yena kenacit |

अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥ १२-१९ ॥

aniketaḥ sthiramatirbhaktimānme priyo naraḥ || 12-19||

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।

ye tu dharmyāmṛtamidaṁ yathoktaṁ paryupāsate |

श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥ १२-२० ॥

śraddadhānā matparamā bhaktāste'tīva me priyāḥ || 12-20||

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

bhaktiyogo nāma dvādaśo'dhyāyaḥ || 12||

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

atha trayodaśo'dhyāyaḥ

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ।

prakṛtiṁ puruṣaṁ caiva kṣetraṁ kṣetrajñameva ca ।

एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥ १३-१ ॥

etadveditumicchāmi jñānaṁ jñeyaṁ ca keśava ।। 13-1।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

idaṁ śarīraṁ kaunteya kṣetramityabhidhīyate ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ १३-२ ॥

etadyo vetti taṁ prāhuḥ kṣetrajña iti tadvidaḥ ।। 13-2।।

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

kṣetrajñaṁ cāpi māṁ viddhi sarvakṣetreṣu bhārata ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ १३-३ ॥

kṣetrakṣetrajñayorjñānaṁ yattajjñānaṁ mataṁ mama ।। 13-3।।

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत्।

tatkṣetraṁ yacca yādṛkca yadvikāri yataśca yat ।

स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥ १३-४ ॥

sa ca yo yatprabhāvaśca tatsamāsena me śṛṇu ।। 13-4।।

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक्।

ṛṣibhirbahudhā gītaṁ chandobhirvividhaiḥ pṛthak ।

ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ १३-५ ॥

brahmasūtrapadaiścaiva hetumadbhirviniścitaiḥ ।। 13-5।।

महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च।

mahābhūtānyahaṅkāro buddhiravyaktameva ca ।

इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ १३-६ ॥

indriyāṇi daśaikaṁ ca pañca cendriyagocarāḥ ।। 13-6।।

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः।

icchā dveṣaḥ sukhaṁ duḥkhaṁ saṅghātaścetanā dhṛtiḥ ।

एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम्॥ १३-७ ॥

etatkṣetraṁ samāsena savikāramudāhṛtam ।। 13-7।।

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम्।

amānitvamadambhitvamahiṁsā kṣāntirārjavam ।

आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ १३-८ ॥

ācāryopāsanaṁ śaucaṁ sthairyamātmavinigrahaḥ ।। 13-8।।

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।

indriyārtheṣu vairāgyamanahaṅkāra eva ca ।

जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ १३-९ ॥

janmamṛtyujarāvyādhiduḥkhadoṣānudarśanam ।। 13-9।।

असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।

asaktiranabhiṣvaṅgaḥ putradāragṛhādiṣu ।

नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ १३-१० ॥

nityaṁ ca samacittatvamiṣṭāniṣṭopapattiṣu ।। 13-10।।

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।

mayi cānanyayogena bhaktiravyabhicāriṇī ।

विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १३-११ ॥

viviktadeśasevitvamaratirjanasaṁsadi ।। 13-11।।

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।

adhyātmajñānanityatvaṁ tattvajñānārthadarśanam ।

एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ १३-१२ ॥

etajjñānamiti proktamajñānaṁ yadato'nyathā ।। 13-12।।

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ।

jñeyaṁ yattatpravakṣyāmi yajjñātvāmṛtamaśnute ।

अनादि मत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ १३-१३ ॥

anādi matparaṁ brahma na sattannāsaducyate ।। 13-13।।

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।

sarvataḥ pāṇipādaṁ tatsarvato'kṣiśiromukham ।

सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३-१४ ॥

sarvataḥ śrutimalloke sarvamāvṛtya tiṣṭhati ।। 13-14।।

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।

sarvendriyaguṇābhāsaṁ sarvendriyavivarjitam ।

असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १३-१५ ॥

asaktaṁ sarvabhṛccaiva nirguṇaṁ guṇabhoktṛ ca ।। 13-15।।

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।

bahirantaśca bhūtānāmacaraṁ carameva ca ।

सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥ १३-१६ ॥

sūkṣmatvāttadavijñeyaṁ dūrasthaṁ cāntike ca tat ।। 13-16।।

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।

avibhaktaṁ ca bhūteṣu vibhaktamiva ca sthitam ।

भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १३-१७ ॥

bhūtabhartṛ ca tajjñeyaṁ grasiṣṇu prabhaviṣṇu ca ।। 13-17।।

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।

jyotiṣāmapi tajjyotistamasaḥ paramucyate ।

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥ १३-१८ ॥

jñānaṁ jñeyaṁ jñānagamyaṁ hṛdi sarvasya viṣṭhitam ।। 13-18।।

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।

iti kṣetraṁ tathā jñānaṁ jñeyaṁ coktaṁ samāsataḥ ।

मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १३-१९ ॥

madbhakta etadvijñāya madbhāvāyopapadyate ।। 13-19।।

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादि उभावपि ।

prakṛtiṁ puruṣaṁ caiva viddhyanādi ubhāvapi ।

विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसम्भवान् ॥ १३-२० ॥

vikārāṁśca guṇāṁścaiva viddhi prakṛtisambhavān ।। 13-20।।

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।

kāryakāraṇakartṛtve hetuḥ prakṛtirucyate ।

पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ १३-२१ ॥

puruṣaḥ sukhaduḥkhānāṁ bhoktṛtve heturucyate ।। 13-21।।

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान् ।

puruṣaḥ prakṛtistho hi bhuṅkte prakṛtijānguṇān ।

कारणं गुणसङ्गोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ १३-२२ ॥

kāraṇaṁ guṇasaṅgo'sya sadasadyonijanmasu ।। 13-22।।

उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।

upadraṣṭānumantā ca bhartā bhoktā maheśvaraḥ ।

परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥ १३-२३ ॥

paramātmeti cāpyukto dehe'sminpuruṣaḥ paraḥ ।। 13-23।।

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।

ya evaṁ vetti puruṣaṁ prakṛtiṁ ca guṇaiḥ saha |

सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ १३-२४ ॥

sarvathā vartamāno'pi na sa bhūyo'bhijāyate || 13-24||

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।

dhyānenātmani paśyanti kecidātmānamātmanā |

अन्ये साङ्ख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ १३-२५ ॥

anye sāṅkhyena yogena karmayogena cāpare || 13-25||

अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।

anye tvevamajānantaḥ śrutvānyebhya upāsate |

तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥ १३-२६ ॥

te'pi cātitarantyeva mṛtyuṁ śrutiparāyaṇāḥ || 13-26||

यावत्सञ्जायते किञ्चित्सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् ।

yāvatsañjāyate kiñcitsattvaṁ sthāvarajaṅgamam |

क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ १३-२७ ॥

kṣetrakṣetrajñasaṁyogāttadviddhi bharatarṣabha || 13-27||

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।

samaṁ sarveṣu bhūteṣu tiṣṭhantaṁ parameśvaram |

विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥ १३-२८ ॥

vinaśyatsvavinaśyantaṁ yaḥ paśyati sa paśyati || 13-28||

समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।

samaṁ paśyanhi sarvatra samavasthitamīśvaram ।

न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ १३-२९ ॥

na hinastyātmanātmānaṁ tato yāti parāṁ gatim ।। 13-29।।

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।

prakṛtyaiva ca karmāṇi kriyamāṇāni sarvaśaḥ ।

यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ १३-३० ॥

yaḥ paśyati tathātmānamakartāraṁ sa paśyati ।। 13-30।।

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।

yadā bhūtapṛthagbhāvamekasthamanupaśyati ।

तत एव च विस्तारं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ १३-३१ ॥

tata eva ca vistāraṁ brahma sampadyate tadā ।। 13-31।।

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ।

anāditvānnirguṇatvātparamātmāyamavyayaḥ ।

शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥ १३-३२ ॥

śarīrastho'pi kaunteya na karoti na lipyate ।। 13-32।।

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।

yathā sarvagataṁ saukṣmyādākāśaṁ nopalipyate ।

सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥ १३-३३ ॥

sarvatrāvasthito dehe tathātmā nopalipyate ।। 13-33।।

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।

yathā prakāśayatyekaḥ kṛtsnaṁ lokamimaṁ raviḥ ।

क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ १३-३४ ॥

kṣetraṁ kṣetrī tathā kṛtsnaṁ prakāśayati bhārata ।। 13-34।।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।

kṣetrakṣetrajñayorevamantaraṁ jñānacakṣuṣā ।

भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ॥ १३-३५ ॥

bhūtaprakṛtimokṣaṁ ca ye viduryānti te param ।। 13-35।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

kṣetrakṣetrajñavibhāgayogo nāma trayodaśo'dhyāyaḥ ।। 13।।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

atha caturdaśo'dhyāyaḥ

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।

paraṁ bhūyaḥ pravakṣyāmi jñānānāṁ jñānamuttamam ।

यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥ १४-१ ॥

yajjñātvā munayaḥ sarve parāṁ siddhimito gatāḥ ।। 14-1।।

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।

idaṁ jñānamupāśritya mama sādharmyamāgatāḥ ।

सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥ १४-२ ॥

sarge'pi nopajāyante pralaye na vyathanti ca ।। 14-2।।

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।

mama yonirmahad brahma tasmingarbhaṁ dadhāmyaham ।

सम्भवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ १४-३ ॥

sambhavaḥ sarvabhūtānāṁ tato bhavati bhārata ।। 14-3।।

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः सम्भवन्ति याः ।

sarvayoniṣu kaunteya mūrtayaḥ sambhavanti yāḥ ।

तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥ १४-४ ॥

tāsāṁ brahma mahadyonirahaṁ bījapradaḥ pitā ।। 14-4।।

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः ।

sattvaṁ rajastama iti guṇāḥ prakṛtisambhavāḥ ।

निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ १४-५ ॥

nibadhnanti mahābāho dehe dehinamavyayam ।। 14-5।।

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।

tatra sattvaṁ nirmalatvātprakāśakamanāmayam ।

सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥ १४-६ ॥

sukhasaṅgena badhnāti jñānasaṅgena cānagha ।। 14-6।।

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।

rajo rāgātmakaṁ viddhi tṛṣṇāsaṅgasamudbhavam ।

तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥ १४-७ ॥

tannibadhnāti kaunteya karmasaṅgena dehinam ।। 14-7।।

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।

tamastvajñānajaṁ viddhi mohanaṁ sarvadehinām ।

प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥ १४-८ ॥

pramādālasyanidrābhistannibadhnāti bhārata ।। 14-8।।

सत्त्वं सुखे सञ्जयति रजः कर्मणि भारत ।

sattvaṁ sukhe sañjayati rajaḥ karmaṇi bhārata ।

ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे सञ्जयत्युत ॥ १४-९ ॥

jñānamāvṛtya tu tamaḥ pramāde sañjayatyuta ।। 14-9।।

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।

rajastamaścābhibhūya sattvaṁ bhavati bhārata ।

रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ १४-१० ॥

rajaḥ sattvaṁ tamaścaiva tamaḥ sattvaṁ rajastathā ।। 14-10।।

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।

sarvadvāreṣu dehe'sminprakāśa upajāyate ।

ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥ १४-११ ॥

jñānaṁ yadā tadā vidyādvivṛddhaṁ sattvamityuta ।। 14-11।।

लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ।

lobhaḥ pravṛttirārambhaḥ karmaṇāmaśamaḥ spṛhā ।

रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १४-१२ ॥

rajasyetāni jāyante vivṛddhe bharatarṣabha ।। 14-12।।

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।

aprakāśo'pravṛttiśca pramādo moha eva ca ।

तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥ १४-१३ ॥

tamasyetāni jāyante vivṛddhe kurunandana ।। 14-13।।

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।

yadā sattve pravṛddhe tu pralayaṁ yāti dehabhṛt ।

तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥ १४-१४ ॥

tadottamavidāṁ lokānamalānpratipadyate ।। 14-14।।

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते ।

rajasi pralayaṁ gatvā karmasaṅgiṣu jāyate ।

तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ १४-१५ ॥

tathā pralīnastamasi mūḍhayoniṣu jāyate ।। 14-15।।

कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।

karmaṇaḥ sukṛtasyāhuḥ sāttvikaṁ nirmalaṁ phalam ।

रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥ १४-१६ ॥

rajasastu phalaṁ duḥkhamajñānaṁ tamasaḥ phalam ।। 14-16।।

सत्त्वात्सञ्जायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।

sattvātsañjāyate jñānaṁ rajaso lobha eva ca ।

प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥ १४-१७ ॥

pramādamohau tamaso bhavato'jñānameva ca ।। 14-17।।

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।

ūrdhvaṁ gacchanti sattvasthā madhye tiṣṭhanti rājasāḥ ।

जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥ १४-१८ ॥

jaghanyaguṇavṛttisthā adho gacchanti tāmasāḥ ।। 14-18।।

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।

nānyaṁ guṇebhyaḥ kartāraṁ yadā draṣṭānupaśyati |

गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ १४-१९ ॥

guṇebhyaśca paraṁ vetti madbhāvaṁ so'dhigacchati || 14-19||

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।

guṇānetānatītya trīndehī dehasamudbhavān |

जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ १४-२० ॥

janmamṛtyujarāduḥkhairvimukto'mṛtamaśnute || 14-20||

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca |

कैर्लिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।

kairliṅgaistrīnguṇānetānatīto bhavati prabho |

किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥ १४-२१ ॥

kimācāraḥ kathaṁ caitāṁstrīnguṇānativartate || 14-21||

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca |

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।

prakāśaṁ ca pravṛttiṁ ca mohameva ca pāṇḍava |

न द्वेष्टि सम्प्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥ १४-२२ ॥

na dveṣṭi sampravṛttāni na nivṛttāni kāṅkṣati || 14-22||

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।

udāsīnavadāsīno guṇairyo na vicālyate |

गुणा वर्तन्त इत्येवं योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥ १४-२३ ॥

guṇā vartanta ityevaṁ yo'vatiṣṭhati neṅgate || 14-23||

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।

samaduḥkhasukhaḥ svasthaḥ samaloṣṭāśmakāñcanaḥ |

तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ १४-२४ ॥

tulyapriyāpriyo dhīrastulyanindātmasaṁstutiḥ || 14-24||

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।

mānāpamānayostulyastulyo mitrāripakṣayoḥ |

सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ १४-२५ ॥

sarvārambhaparityāgī guṇātītaḥ sa ucyate || 14-25||

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।

māṁ ca yo'vyabhicāreṇa bhaktiyogena sevate |

स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १४-२६ ॥

sa guṇānsamatītyaitānbrahmabhūyāya kalpate || 14-26||

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ।

brahmaṇo hi pratiṣṭhāhamamṛtasyāvyayasya ca |

शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥ १४-२७ ॥

śāśvatasya ca dharmasya sukhasyaikāntikasya ca || 14-27||

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

guṇatrayavibhāgayogo nāma caturdaśo'dhyāyaḥ | | 14 | |

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

atha pañcadaśo'dhyāyaḥ

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।

ūrdhvamūlamadhaḥśākhamaśvatthaṁ prāhuravyayam ।

छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १५-१ ॥

chandāṁsi yasya parṇāni yastaṁ veda sa vedavit ।। 15-1।।

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा

adhaścordhvaṁ prasṛtāstasya śākhā

गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।

guṇapravṛddhā viṣayapravālāḥ ।

अधश्च मूलान्यनुसन्ततानि

adhaśca mūlānyanusantatāni

कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥ १५-२ ॥

karmānubandhīni manuṣyaloke ।। 15-2।।

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते

na rūpamasyeha tathopalabhyate

नान्तो न चादिर्न च सम्प्रतिष्ठा ।

nānto na cādirna ca sampratiṣṭhā ।

अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलं

aśvatthamenaṁ suvirūḍhamūlaṁ

असङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥ १५-३ ॥

asaṅgaśastreṇa dṛḍhena chittvā ।। 15-3।।

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं

tataḥ padaṁ tatparimārgitavyaṁ

यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ।

yasmingatā na nivartanti bhūyaḥ ।

तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये ।

tameva cādyaṁ puruṣaṁ prapadye ।

यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ १५-४ ॥

yataḥ pravṛttiḥ prasṛtā purāṇī ।। 15-4।।

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा

nirmānamohā jitasaṅgadoṣā

अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।

adhyātmanityā vinivṛttakāmāḥ ।

द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्-

dvandvairvimuktāḥ sukhaduḥkhasañjñair-

गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ १५-५ ॥

gacchantyamūḍhāḥ padamavyayaṁ tat || 15-5||

न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।

na tadbhāsayate sūryo na śaśāṅko na pāvakaḥ |

यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ १५-६ ॥

yadgatvā na nivartante taddhāma paramaṁ mama || 15-6||

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।

mamaivāṁśo jīvaloke jīvabhūtaḥ sanātanaḥ |

मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ १५-७ ॥

manaḥṣaṣṭhānīndriyāṇi prakṛtisthāni karṣati || 15-7||

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ।

śarīraṁ yadavāpnoti yaccāpyutkrāmatīśvaraḥ |

गृहित्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥ १५-८ ॥

gṛhitvaitāni saṁyāti vāyurgandhānivāśayāt || 15-8||

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।

śrotraṁ cakṣuḥ sparśanaṁ ca rasanaṁ ghrāṇameva ca |

अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ १५-९ ॥

adhiṣṭhāya manaścāyaṁ viṣayānupasevate || 15-9||

उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।

utkrāmantaṁ sthitaṁ vāpi bhuñjānaṁ vā guṇānvitam ।

विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥ १५-१० ॥

vimūḍhā nānupaśyanti paśyanti jñānacakṣuṣaḥ ।। 15-10।।

यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।

yatanto yoginaścainaṁ paśyantyātmanyavasthitam ।

यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥ १५-११ ॥

yatanto'pyakṛtātmāno nainaṁ paśyantyacetasaḥ ।। 15-11।।

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।

yadādityagataṁ tejo jagadbhāsayate'khilam ।

यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १५-१२ ॥

yaccandramasi yaccāgnau tattejo viddhi māmakam ।। 15-12।।

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।

gāmāviśya ca bhūtāni dhārayāmyahamojasā ।

पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥ १५-१३ ॥

puṣṇāmi cauṣadhīḥ sarvāḥ somo bhūtvā rasātmakaḥ ।। 15-13।।

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।

ahaṁ vaiśvānaro bhūtvā prāṇināṁ dehamāśritaḥ ।

प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥ १५-१४ ॥

prāṇāpānasamāyuktaḥ pacāmyannaṁ caturvidham ।। 15-14।।

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो

sarvasya cāhaṁ hṛdi sanniviṣṭo

मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनञ्च ।

mattaḥ smṛtirjñānamapohanañca ।

वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो

vedaiśca sarvairahameva vedyo

वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥ १५-१५ ॥

vedāntakṛdvedavideva cāham ।। 15-15।।

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।

dvāvimau puruṣau loke kṣaraścākṣara eva ca ।

क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १५-१६ ॥

kṣaraḥ sarvāṇi bhūtāni kūṭastho'kṣara ucyate ।। 15-16।।

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युधाहृतः ।

uttamaḥ puruṣastvanyaḥ paramātmetyudhāhṛtaḥ ।

यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ १५-१७ ॥

yo lokatrayamāviśya bibhartyavyaya īśvaraḥ ।। 15-17।।

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।

yasmātkṣaramatīto'hamakṣarādapi cottamaḥ ।

अतोऽस्मि लोके वेदेच प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ १५-१८ ॥

ato'smi loke vedeca prathitaḥ puruṣottamaḥ ।। 15-18।।

यो मामेवमसम्मूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।

yo māmevamasammūḍho jānāti puruṣottamam ।

स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥ १५-१९ ॥

sa sarvavidbhajati māṁ sarvabhāvena bhārata ।। 15-19।।

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ।

iti guhyatamaṁ śāstramidamuktaṁ mayānagha ।

एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ १५-२० ॥

etadbuddhvā buddhimānsyātkṛtakṛtyaśca bhārata ।। 15-20।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन संवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjuna saṁvāde

पुरुषोत्तमयोगो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

puruṣottamayogo nāma pañcadaśo'dhyāyaḥ ।। 15।।

अथ षोडशोऽध्यायः

atha ṣoḍaśo'dhyāyaḥ

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।

abhayaṁ sattvasaṁśuddhirjñānayogavyavasthitiḥ ।

दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १६-१ ॥

dānaṁ damaśca yajñaśca svādhyāyastapa ārjavam ।। 16-1।।

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।

ahiṁsā satyamakrodhastyāgaḥ śāntirapaiśunam ।

दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ १६-२ ॥

dayā bhūteṣvaloluptvaṁ mārdavaṁ hrīracāpalam ।। 16-2।।

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।

tejaḥ kṣamā dhṛtiḥ śaucamadroho nātimānitā ।

भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ १६-३ ॥

bhavanti sampadaṁ daivīmabhijātasya bhārata ।। 16-3।।

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।

dambho darpo'bhimānaśca krodhaḥ pāruṣyameva ca ।

अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ सम्पदमासुरीम् ॥ १६-४ ॥

ajñānaṁ cābhijātasya pārtha sampadamāsurīm ।। 16-4।।

दैवी सम्पद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।

daivī sampadvimokṣāya nibandhāyāsurī matā ।

मा शुचः सम्पदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥ १६-५ ॥

mā śucaḥ sampadaṁ daivīmabhijāto'si pāṇḍava ।। 16-5।।

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ।

dvau bhūtasargau loke'smindaiva āsura eva ca ।

दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ १६-६ ॥

daivo vistaraśaḥ prokta āsuraṁ pārtha me śṛṇu ।। 16-6।।

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।

pravṛttiṁ ca nivṛttiṁ ca janā na vidurāsurāḥ ।

न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ १६-७ ॥

na śaucaṁ nāpi cācāro na satyaṁ teṣu vidyate ।। 16-7।।

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।

asatyamapratiṣṭhaṁ te jagadāhuranīśvaram ।

अपरस्परसम्भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ १६-८ ॥

aparasparasambhūtaṁ kimanyatkāmahaitukam ।। 16-8।।

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

etāṁ dṛṣṭimavaṣṭabhya naṣṭātmāno'lpabuddhayaḥ ।

प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ १६-९ ॥

prabhavantyugrakarmāṇaḥ kṣayāya jagato'hitāḥ ।। 16-9।।

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।

kāmamāśritya duṣpūraṁ dambhamānamadānvitāḥ ।

मोहाद्गृहीत्वासद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥ १६-१० ॥

mohādgṛhītvāsadgrāhānpravartante'śucivratāḥ ।। 16-10।।

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।

cintāmaparimeyāṁ ca pralayāntāmupāśritāḥ ।

कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥ १६-११ ॥

kāmopabhogaparamā etāvaditi niścitāḥ ।। 16-11।।

आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।

āśāpāśaśatairbaddhāḥ kāmakrodhaparāyaṇāḥ ।

ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥ १६-१२ ॥

īhante kāmabhogārthamanyāyenārthasañcayān ।। 16-12।।

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।

idamadya mayā labdhamimaṁ prāpsye manoratham ।

इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १६-१३ ॥

idamastīdamapi me bhaviṣyati punardhanam ।। 16-13।।

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।

asau mayā hataḥ śatrurhaniṣye cāparānapi ।

ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥ १६-१४ ॥

īśvaro'hamahaṁ bhogī siddho'haṁ balavānsukhī ।। 16-14।।

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।

āḍhyo'bhijanavānasmi ko'nyo'sti sadṛśo mayā ।

यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १६-१५ ॥

yakṣye dāsyāmi modiṣya ityajñānavimohitāḥ ।। 16-15।।

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।

anekacittavibhrāntā mohajālasamāvṛtāḥ ।

प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ १६-१६ ॥

prasaktāḥ kāmabhogeṣu patanti narake'śucau ।। 16-16।।

आत्मसम्भाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।

ātmasambhāvitāḥ stabdhā dhanamānamadānvitāḥ ।

यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥ १६-१७ ॥

yajante nāmayajñaiste dambhenāvidhipūrvakam ।। 16-17।।

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।

ahaṅkāraṁ balaṁ darpaṁ kāmaṁ krodhaṁ ca saṁśritāḥ ।

मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥ १६-१८ ॥

māmātmaparadeheṣu pradviṣanto'bhyasūyakāḥ ।। 16-18।।

तानहं द्विषतः क्रुरान्संसारेषु नराधमान् ।

tānahaṁ dviṣataḥ krurānsaṁsāreṣu narādhamān ।

क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ १६-१९ ॥

kṣipāmyajasramaśubhānāsurīṣveva yoniṣu ।। 16-19।।

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।

āsurīṁ yonimāpannā mūḍhā janmani janmani ।

मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ १६-२० ॥

māmaprāpyaiva kaunteya tato yāntyadhamāṁ gatim ।। 16-20।।

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।

trividhaṁ narakasyedaṁ dvāraṁ nāśanamātmanaḥ ।

कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ १६-२१ ॥

kāmaḥ krodhastathā lobhastasmādetattrayaṁ tyajet ।। 16-21।।

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।

etairvimuktaḥ kaunteya tamodvāraistribhirnaraḥ ।

आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ १६-२२ ॥

ācaratyātmanaḥ śreyastato yāti parāṁ gatim ।। 16-22।।

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।

yaḥ śāstravidhimutsṛjya vartate kāmakārataḥ ।

न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ १६-२३ ॥

na sa siddhimavāpnoti na sukhaṁ na parāṁ gatim ।। 16-23।।

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।

tasmācchāstraṁ pramāṇaṁ te kāryākāryavyavasthitau |

ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ १६-२४ ॥

jñātvā śāstravidhānoktaṁ karma kartumihārhasi || 16-24||

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

दैवासुरसम्पद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

daivāsurasampadvibhāgayogo nāma ṣoḍaśo'dhyāyaḥ || 16||

अथ सप्तदशोऽध्यायः

atha saptadaśo'dhyāyaḥ

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।

ye śāstravidhimutsṛjya yajante śraddhayānvitāḥ ।

तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥ १७-१ ॥

teṣāṁ niṣṭhā tu kā kṛṣṇa sattvamāho rajastamaḥ ।। 17-1।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।

trividhā bhavati śraddhā dehināṁ sā svabhāvajā ।

सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ १७-२ ॥

sāttvikī rājasī caiva tāmasī ceti tāṁ śṛṇu ।। 17-2।।

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।

sattvānurūpā sarvasya śraddhā bhavati bhārata ।

श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ १७-३ ॥

śraddhāmayo'yaṁ puruṣo yo yacchraddhaḥ sa eva saḥ ।। 17-3।।

यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ।

yajante sāttvikā devānyakṣarakṣāṁsi rājasāḥ ।

प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥ १७-४ ॥

pretānbhūtagaṇāṁścānye yajante tāmasā janāḥ ।। 17-4।।

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।

aśāstravihitaṁ ghoraṁ tapyante ye tapo janāḥ ।

दम्भाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥ १७-५ ॥

dambhāhaṅkārasaṁyuktāḥ kāmarāgabalānvitāḥ ।। 17-5।।

कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।

karṣayantaḥ śarīrasthaṁ bhūtagrāmamacetasaḥ ।

मां चैवान्तःशरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥ १७-६ ॥

māṁ caivāntaḥśarīrasthaṁ tānviddhyāsuraniścayān ।। 17-6।।

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।

āhārastvapi sarvasya trividho bhavati priyaḥ ।

यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥ १७-७ ॥

yajñastapastathā dānaṁ teṣāṁ bhedamimaṁ śṛṇu ।। 17-7।।

आयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ।

āyuḥsattvabalārogyasukhaprītivivardhanāḥ ।

रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः ॥ १७-८ ॥

rasyāḥ snigdhāḥ sthirā hṛdyā āhārāḥ sāttvikapriyāḥ ।। 17-8।।

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।

kaṭvamlalavaṇātyuṣṇatīkṣṇarūkṣavidāhinaḥ |

आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥ १७-९ ॥

āhārā rājasasyeṣṭā duḥkhaśokāmayapradāḥ || 17-9||

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।

yātayāmaṁ gatarasaṁ pūti paryuṣitaṁ ca yat |

उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥ १७-१० ॥

ucchiṣṭamapi cāmedhyaṁ bhojanaṁ tāmasapriyam || 17-10||

अफलाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ।

aphalāṅkṣibhiryajño vidhidṛṣṭo ya ijyate |

यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥ १७-११ ॥

yaṣṭavyameveti manaḥ samādhāya sa sāttvikaḥ || 17-11||

अभिसन्धाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत् ।

abhisandhāya tu phalaṁ dambhārthamapi caiva yat |

इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥ १७-१२ ॥

ijyate bharataśreṣṭha taṁ yajñaṁ viddhi rājasam || 17-12||

विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।

vidhihīnamasṛṣṭānnaṁ mantrahīnamadakṣiṇam |

श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ १७-१३ ॥

śraddhāvirahitaṁ yajñaṁ tāmasaṁ paricakṣate || 17-13||

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।

devadvijaguruprājñapūjanaṁ śaucamārjavam ।

ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ १७-१४ ॥

brahmacaryamahiṁsā ca śārīraṁ tapa ucyate ।। 17-14।।

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।

anudvegakaraṁ vākyaṁ satyaṁ priyahitaṁ ca yat ।

स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ १७-१५ ॥

svādhyāyābhyasanaṁ caiva vāṅmayaṁ tapa ucyate ।। 17-15।।

मनः प्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।

manaḥ prasādaḥ saumyatvaṁ maunamātmavinigrahaḥ ।

भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ १७-१६ ॥

bhāvasaṁśuddhirityetattapo mānasamucyate ।। 17-16।।

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।

śraddhayā parayā taptaṁ tapastattrividhaṁ naraiḥ ।

अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥ १७-१७ ॥

aphalākāṅkṣibhiryuktaiḥ sāttvikaṁ paricakṣate ।। 17-17।।

सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् ।

satkāramānapūjārthaṁ tapo dambhena caiva yat ।

क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥ १७-१८ ॥

kriyate tadiha proktaṁ rājasaṁ calamadhruvam ।। 17-18।।

मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ।

mūḍhagrāheṇātmano yatpīḍayā kriyate tapaḥ ।

परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १७-१९ ॥

parasyotsādanārthaṁ vā tattāmasamudāhṛtam ।। 17-19।।

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।

dātavyamiti yaddānaṁ dīyate'nupakāriṇe ।

देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ १७-२० ॥

deśe kāle ca pātre ca taddānaṁ sāttvikaṁ smṛtam ।। 17-20।।

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।

yattu pratyupakārārthaṁ phalamuddiśya vā punaḥ ।

दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥ १७-२१ ॥

dīyate ca parikliṣṭaṁ taddānaṁ rājasaṁ smṛtam ।। 17-21।।

अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।

adeśakāle yaddānamapātrebhyaśca dīyate ।

असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १७-२२ ॥

asatkṛtamavajñātaṁ tattāmasamudāhṛtam ।। 17-22।।

ॐतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।

omtatsaditi nirdeśo brahmaṇastrividhaḥ smṛtaḥ ।

ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥ १७-२३ ॥

brāhmaṇāstena vedāśca yajñāśca vihitāḥ purā ।। 17-23।।

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ।

tasmādomityudāhṛtya yajñadānatapaḥkriyāḥ ।

प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥ १७-२४ ॥

pravartante vidhānoktāḥ satataṁ brahmavādinām ।। 17-24।।

तदित्यनभिसन्धाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ।

tadityanabhisandhāya phalaṁ yajñatapaḥkriyāḥ ।

दानक्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥ १७-२५ ॥

dānakriyāśca vividhāḥ kriyante mokṣakāṅkṣibhiḥ ।। 17-25।।

सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।

sadbhāve sādhubhāve ca sadityetatprayujyate ।

प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ १७-२६ ॥

praśaste karmaṇi tathā sacchabdaḥ pārtha yujyate ।। 17-26।।

यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।

yajñe tapasi dāne ca sthitiḥ saditi cocyate ।

कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ १७-२७ ॥

karma caiva tadarthīyaṁ sadityevābhidhīyate ।। 17-27।।

अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।

aśraddhayā hutaṁ dattaṁ tapastaptaṁ kṛtaṁ ca yat ।

असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेप्य नो इह ॥ १७-२८ ॥

asadityucyate pārtha na ca tatprepya no iha ।। 17-28।।

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

śraddhātrayavibhāgayogo nāma saptadaśo'dhyāyaḥ | | 17 | |

अथाष्टादशोऽध्यायः

athāṣṭādaśo'dhyāyaḥ

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।

sannyāsasya mahābāho tattvamicchāmi veditum ।

त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥ १८-१ ॥

tyāgasya ca hṛṣīkeśa pṛthakkeśiniṣūdana ।। 18-1।।

श्रीभगवानुवाच ।

śrībhagavānuvāca ।

काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ।

kāmyānāṁ karmaṇāṁ nyāsaṁ sannyāsaṁ kavayo viduḥ ।

सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ १८-२ ॥

sarvakarmaphalatyāgaṁ prāhustyāgaṁ vicakṣaṇāḥ ।। 18-2।।

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।

tyājyaṁ doṣavadityeke karma prāhurmanīṣiṇaḥ ।

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥ १८-३ ॥

yajñadānatapaḥkarma na tyājyamiti cāpare ।। 18-3।।

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।

niścayaṁ śṛṇu me tatra tyāge bharatasattama ।

त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः सम्प्रकीर्तितः ॥ १८-४ ॥

tyāgo hi puruṣavyāghra trividhaḥ samprakīrtitaḥ ।। 18-4।।

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।

yajñadānatapaḥkarma na tyājyaṁ kāryameva tat ।

यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ १८-५ ॥

yajño dānaṁ tapaścaiva pāvanāni manīṣiṇām ।। 18-5।।

एतान्यपि तु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च ।

etānyapi tu karmāṇi saṅgaṁ tyaktvā phalāni ca ।

कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ १८-६ ॥

kartavyānīti me pārtha niścitaṁ matamuttamam ।। 18-6।।

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।

niyatasya tu sannyāsaḥ karmaṇo nopapadyate ।

मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ १८-७ ॥

mohāttasya parityāgastāmasaḥ parikīrtitaḥ ।। 18-7।।

दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।

duḥkhamityeva yatkarma kāyakleśabhayāttyajet ।

स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥ १८-८ ॥

sa kṛtvā rājasaṁ tyāgaṁ naiva tyāgaphalaṁ labhet ।। 18-8।।

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।

kāryamityeva yatkarma niyataṁ kriyate'rjuna ।

सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ॥ १८-९ ॥

saṅgaṁ tyaktvā phalaṁ caiva sa tyāgaḥ sāttviko mataḥ ।। 18-9।।

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।

na dveṣṭyakuśalaṁ karma kuśale nānuṣajjate ।

त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १८-१० ॥

tyāgī sattvasamāviṣṭo medhāvī chinnasaṁśayaḥ ।। 18-10।।

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।

na hi dehabhṛtā śakyaṁ tyaktuṁ karmāṇyaśeṣataḥ ।

यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥ १८-११ ॥

yastu karmaphalatyāgī sa tyāgītyabhidhīyate ।। 18-11।।

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।

aniṣṭamiṣṭaṁ miśraṁ ca trividhaṁ karmaṇaḥ phalam ।

भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ १८-१२ ॥

bhavatyatyāgināṁ pretya na tu sannyāsināṁ kvacit ।। 18-12।।

पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।

pañcaitāni mahābāho kāraṇāni nibodha me ।

साङ्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ १८-१३ ॥

sāṅkhye kṛtānte proktāni siddhaye sarvakarmaṇām ।। 18-13।।

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम्।

adhiṣṭhānaṁ tathā kartā karaṇaṁ ca pṛthagvidham |

विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम्॥ १८-१४ ॥

vividhāśca pṛthakceṣṭā daivaṁ caivātra pañcamam || 18-14||

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः।

śarīravāṅmanobhiryatkarma prārabhate naraḥ |

न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः॥ १८-१५॥

nyāyyaṁ vā viparītaṁ vā pañcaite tasya hetavaḥ || 18-15||

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः।

tatraivaṁ sati kartāramātmānaṁ kevalaṁ tu yaḥ |

पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः॥ १८-१६ ॥

paśyatyakṛtabuddhitvānna sa paśyati durmatiḥ || 18-16||

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते।

yasya nāhaṅkṛto bhāvo buddhiryasya na lipyate |

हत्वाऽपि स इमाँल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते॥ १८-१७ ॥

hatvā'pi sa imām̐llokānna hanti na nibadhyate || 18-17||

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना।

jñānaṁ jñeyaṁ parijñātā trividhā karmacodanā |

करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः॥ १८-१८ ॥

karaṇaṁ karma karteti trividhaḥ karmasaṅgrahaḥ || 18-18||

ज्ञानं कर्म च कर्ताच त्रिधैव गुणभेदतः ।

jñānaṁ karma ca kartāca tridhaiva guṇabhedataḥ |

प्रोच्यते गुणसङ्ख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥ १८-१९ ॥

procyate guṇasaṅkhyāne yathāvacchṛṇu tānyapi || 18-19||

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।

sarvabhūteṣu yenaikaṁ bhāvamavyayamīkṣate |

अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥ १८-२० ॥

avibhaktaṁ vibhakteṣu tajjñānaṁ viddhi sāttvikam || 18-20||

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।

pṛthaktvena tu yajjñānaṁ nānābhāvānpṛthagvidhān |

वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥ १८-२१ ॥

vetti sarveṣu bhūteṣu tajjñānaṁ viddhi rājasam || 18-21||

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तमहैतुकम् ।

yattu kṛtsnavadekasminkārye saktamahaitukam |

अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १८-२२ ॥

atattvārthavadalpaṁ ca tattāmasamudāhṛtam || 18-22||

नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।

niyataṁ saṅgarahitamarāgadveṣataḥ kṛtam |

अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥ १८-२३ ॥

aphalaprepsunā karma yattatsāttvikamucyate || 18-23||

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः ।
yattu kāmepsunā karma sāhaṅkāreṇa vā punaḥ ।
क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ १८-२४ ॥
kriyate bahulāyāsaṁ tadrājasamudāhṛtam ।। 18-24।।

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् ।
anubandhaṁ kṣayaṁ hiṁsāmanapekṣya ca pauruṣam ।
मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥ १८-२५ ॥
mohādārabhyate karma yattattāmasamucyate ।। 18-25।।

मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।
muktasaṅgo'nahaṁvādī dhṛtyutsāhasamanvitaḥ ।
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥ १८-२६ ॥
siddhyasiddhyornirvikāraḥ kartā sāttvika ucyate ।। 18-26।।

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
rāgī karmaphalaprepsurlubdho hiṁsātmako'śuciḥ ।
हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥ १८-२७ ॥
harṣaśokānvitaḥ kartā rājasaḥ parikīrtitaḥ ।। 18-27।।

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ।
ayuktaḥ prākṛtaḥ stabdhaḥ śaṭho naiṣkṛtiko'lasaḥ ।
विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥ १८-२८ ॥
viṣādī dīrghasūtrī ca kartā tāmasa ucyate ।। 18-28।।

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।

buddherbhedaṁ dhṛteścaiva guṇatastrividhaṁ śṛṇu ।

प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनञ्जय ॥ १८-२९ ॥

procyamānamaśeṣeṇa pṛthaktvena dhanañjaya ।। 18-29।।

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।

pravṛttiṁ ca nivṛttiṁ ca kāryākārye bhayābhaye ।

बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ १८-३० ॥

bandhaṁ mokṣaṁ ca yā vetti buddhiḥ sā pārtha sāttvikī ।। 18-30।।

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।

yayā dharmamadharmaṁ ca kāryaṁ cākāryameva ca ।

अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ १८-३१ ॥

ayathāvatprajānāti buddhiḥ sā pārtha rājasī ।। 18-31।।

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ।

adharmaṁ dharmamiti yā manyate tamasāvṛtā ।

सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ १८-३२ ॥

sarvārthānviparītāṁśca buddhiḥ sā pārtha tāmasī ।। 18-32।।

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।

dhṛtyā yayā dhārayate manaḥprāṇendriyakriyāḥ ।

योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ १८-३३ ॥

yogenāvyabhicāriṇyā dhṛtiḥ sā pārtha sāttvikī ।। 18-33।।

यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ।

yayā tu dharmakāmārthāndhṛtyā dhārayate'rjuna ।

प्रसङ्गेन फलाकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ १८-३४ ॥

prasaṅgena phalākāṅkṣī dhṛtiḥ sā pārtha rājasī ।। 18-34।।

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।

yayā svapnaṁ bhayaṁ śokaṁ viṣādaṁ madameva ca ।

न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥ १८-३५ ॥

na vimuñcati durmedhā dhṛtiḥ sā pārtha tāmasī ।। 18-35।।

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।

sukhaṁ tvidānīṁ trividhaṁ śṛṇu me bharatarṣabha ।

अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ॥ १८-३६ ॥

abhyāsādramate yatra duḥkhāntaṁ ca nigacchati ।। 18-36।।

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।

yattadagre viṣamiva pariṇāme'mṛtopamam ।

तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ १८-३७ ॥

tatsukhaṁ sāttvikaṁ proktamātmabuddhiprasādajam ।। 18-37।।

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।

viṣayendriyasaṁyogādyattadagre'mṛtopamam ।

परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ १८-३८ ॥

pariṇāme viṣamiva tatsukhaṁ rājasaṁ smṛtam ।। 18-38।।

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।

yadagre cānubandhe ca sukhaṁ mohanamātmanaḥ ।

निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १८-३९ ॥

nidrālasyapramādotthaṁ tattāmasamudāhṛtam ।। 18-39।।

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।

na tadasti pṛthivyāṁ vā divi deveṣu vā punaḥ ।

सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ १८-४० ॥

sattvaṁ prakṛtijairmuktaṁ yadebhiḥ syāttribhirguṇaiḥ ।। 18-40।।

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परन्तप ।

brāhmaṇakṣatriyaviśāṁ śūdrāṇāṁ ca parantapa ।

कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ १८-४१ ॥

karmāṇi pravibhaktāni svabhāvaprabhavairguṇaiḥ ।। 18-41।।

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।

śamo damastapaḥ śaucaṁ kṣāntirārjavameva ca ।

ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ १८-४२ ॥

jñānaṁ vijñānamāstikyaṁ brahmakarma svabhāvajam ।। 18-42।।

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।

śauryaṁ tejo dhṛtirdākṣyaṁ yuddhe cāpyapalāyanam ।

दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ १८-४३ ॥

dānamīśvarabhāvaśca kṣātraṁ karma svabhāvajam ।। 18-43।।

कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।

kṛṣigaurakṣyavāṇijyaṁ vaiśyakarma svabhāvajam |

परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ १८-४४ ॥

paricaryātmakaṁ karma śūdrasyāpi svabhāvajam || 18-44||

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।

sve sve karmaṇyabhirataḥ saṁsiddhiṁ labhate naraḥ |

स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ॥ १८-४५ ॥

svakarmanirataḥ siddhiṁ yathā vindati tacchṛṇu || 18-45||

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।

yataḥ pravṛttirbhūtānāṁ yena sarvamidaṁ tatam |

स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥ १८-४६ ॥

svakarmaṇā tamabhyarcya siddhiṁ vindati mānavaḥ || 18-46||

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

śreyānsvadharmo viguṇaḥ paradharmātsvanuṣṭhitāt |

स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ १८-४७ ॥

svabhāvaniyataṁ karma kurvannāpnoti kilbiṣam || 18-47||

सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् ।

sahajaṁ karma kaunteya sadoṣamapi na tyajet |

सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ १८-४८ ॥

sarvārambhā hi doṣeṇa dhūmenāgnirivāvṛtāḥ || 18-48||

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।

asaktabuddhiḥ sarvatra jitātmā vigataspṛhaḥ ।

नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥ १८-४९ ॥

naiṣkarmyasiddhiṁ paramāṁ sannyāsenādhigacchati ।। 18-49।।

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।

siddhiṁ prāpto yathā brahma tathāpnoti nibodha me ।

समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥ १८-५० ॥

samāsenaiva kaunteya niṣṭhā jñānasya yā parā ।। 18-50।।

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ।

buddhyā viśuddhayā yukto dhṛtyātmānaṁ niyamya ca ।

शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ १८-५१ ॥

śabdādīnviṣayāṁstyaktvā rāgadveṣau vyudasya ca ।। 18-51।।

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।

viviktasevī laghvāśī yatavākkāyamānasaḥ ।

ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ १८-५२ ॥

dhyānayogaparo nityaṁ vairāgyaṁ samupāśritaḥ ।। 18-52।।

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।

ahaṅkāraṁ balaṁ darpaṁ kāmaṁ krodhaṁ parigraham ।

विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १८-५३ ॥

vimucya nirmamaḥ śānto brahmabhūyāya kalpate ।। 18-53।।

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।

brahmabhūtaḥ prasannātmā na śocati na kāṅkṣati |

समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ १८-५४ ॥

samaḥ sarveṣu bhūteṣu madbhaktiṁ labhate parām || 18-54||

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।

bhaktyā māmabhijānāti yāvānyaścāsmi tattvataḥ |

ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥ १८-५५ ॥

tato māṁ tattvato jñātvā viśate tadanantaram || 18-55||

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।

sarvakarmāṇyapi sadā kurvāṇo madvyapāśrayaḥ |

मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ १८-५६ ॥

matprasādādavāpnoti śāśvataṁ padamavyayam || 18-56||

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।

cetasā sarvakarmāṇi mayi sannyasya matparaḥ |

बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ १८-५७ ॥

buddhiyogamupāśritya maccittaḥ satataṁ bhava || 18-57||

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।

maccittaḥ sarvadurgāṇi matprasādāttariṣyasi |

अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥ १८-५८ ॥

atha cettvamahaṅkārānna śroṣyasi vinaṅkṣyasi || 18-58||

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।

yadahaṅkāramāśritya na yotsya iti manyase ।

मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ १८-५९ ॥

mithyaiṣa vyavasāyaste prakṛtistvāṁ niyokṣyati ।। 18-59।।

स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।

svabhāvajena kaunteya nibaddhaḥ svena karmaṇā ।

कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोपि तत् ॥ १८-६० ॥

kartuṁ necchasi yanmohātkariṣyasyavaśopi tat ।। 18-60।।

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

īśvaraḥ sarvabhūtānāṁ hṛddeśe'rjuna tiṣṭhati ।

भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥ १८-६१ ॥

bhrāmayansarvabhūtāni yantrārūḍhāni māyayā ।। 18-61।।

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

tameva śaraṇaṁ gaccha sarvabhāvena bhārata ।

तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ १८-६२ ॥

tatprasādātparāṁ śāntiṁ sthānaṁ prāpsyasi śāśvatam ।। 18-62।।

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।

iti te jñānamākhyātaṁ guhyādguhyataraṁ mayā ।

विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १८-६३ ॥

vimṛśyaitadaśeṣeṇa yathecchasi tathā kuru ।। 18-63।।

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।

sarvaguhyatamaṁ bhūyaḥ śṛṇu me paramaṁ vacaḥ |

इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ १८-६४ ॥

iṣṭo'si me dṛḍhamiti tato vakṣyāmi te hitam || 18-64||

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।

manmanā bhava madbhakto madyājī māṁ namaskuru |

मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ १८-६५ ॥

māmevaiṣyasi satyaṁ te pratijāne priyo'si me || 18-65||

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।

sarvadharmānparityajya māmekaṁ śaraṇaṁ vraja |

अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्ष्ययिष्यामि मा शुचः ॥ १८-६६ ॥

ahaṁ tvāṁ sarvapāpebhyo mokṣyayiṣyāmi mā śucaḥ || 18-66||

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

idaṁ te nātapaskāya nābhaktāya kadācana |

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥ १८-६७ ॥

na cāśuśrūṣave vācyaṁ na ca māṁ yo'bhyasūyati || 18-67||

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।

ya idaṁ paramaṁ guhyaṁ madbhakteṣvabhidhāsyati |

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ १८-६८ ॥

bhaktiṁ mayi parāṁ kṛtvā māmevaiṣyatyasaṁśayaḥ || 18-68||

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।

na ca tasmānmanuṣyeṣu kaścinme priyakṛttamaḥ |

भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ १८-६९ ॥

bhavitā na ca me tasmādanyaḥ priyataro bhuvi || 18-69||

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।

adhyeṣyate ca ya imaṁ dharmyaṁ saṁvādamāvayoḥ |

ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ १८-७० ॥

jñānayajñena tenāhamiṣṭaḥ syāmiti me matiḥ || 18-70||

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।

śraddhāvānanasūyaśca śṛṇuyādapi yo naraḥ |

सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ १८-७१ ॥

so'pi muktaḥ śubhām̐llokānprāpnuyātpuṇyakarmaṇām || 18-71||

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।

kaccidetacchrutaṁ pārtha tvayaikāgreṇa cetasā |

कच्चिदज्ञानसम्मोहः प्रनष्टस्ते धनञ्जय ॥ १८-७२ ॥

kaccidajñānasammohaḥ pranaṣṭaste dhanañjaya || 18-72||

अर्जुन उवाच ।

arjuna uvāca ।

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ।

naṣṭo mohaḥ smṛtirlabdhā tvatprasādānmayācyuta ।

स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ॥ १८-७३ ॥

sthito'smi gatasandehaḥ kariṣye vacanaṁ tava ।। 18-73।।

सञ्जय उवाच ।

sañjaya uvāca ।

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।

ityahaṁ vāsudevasya pārthasya ca mahātmanaḥ ।

संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ १८-७४ ॥

saṁvādamimamaśrauṣamadbhutaṁ romaharṣaṇam ।। 18-74।।

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।

vyāsaprasādācchrutavānetadguhyamahaṁ param ।

योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥ १८-७५ ॥

yogaṁ yogeśvarātkṛṣṇātsākṣātkathayataḥ svayam ।। 18-75।।

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ।

rājansaṁsmṛtya saṁsmṛtya saṁvādamimamadbhutam ।

केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ १८-७६ ॥

keśavārjunayoḥ puṇyaṁ hṛṣyāmi ca muhurmuhuḥ ।। 18-76।।

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।

tacca saṁsmṛtya saṁsmṛtya rūpamatyadbhutaṁ hareḥ |

विस्मयो मे महान् राजन्हृष्यामि च पुनः पुनः ॥ १८-७७ ॥

vismayo me mahān rājanhṛṣyāmi ca punaḥ punaḥ || 18-77||

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।

yatra yogeśvaraḥ kṛṣṇo yatra pārtho dhanurdharaḥ |

तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ १८-७८ ॥

tatra śrīrvijayo bhūtirdhruvā nītirmatirmama || 18-78||

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु

om tatsaditi śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu

ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

brahmavidyāyāṁ yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṁvāde

मोक्षसंन्यासयोगो नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

mokṣasannyāsayogo nāma aṣṭādaśo'dhyāyaḥ || 18||

ॐ

om

शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशम् ।

śāntākāraṁ bhujagaśayanaṁ padmanābhaṁ sureśam ।

विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभांगम् ।

viśvādhāraṁ gaganasadṛśaṁ meghavarṇaṁ śubhāṅgam ।

लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगीभिर्ध्यानगम्यम् ।

lakṣmīkāntaṁ kamalanayanaṁ yogībhirdhyānagamyam ।

वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥

vande viṣṇuṁ bhavabhayaharaṁ sarvalokaikanātham ।।